

Temperament, empatija i prosocijalnost djece u odgojnoj skupini

Knežević, Dragana

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:154193>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

Dragana Knežević

**TEMPERAMENT, EMPATIJA I PROSOCIJALNOST DJECE U ODGOJNOJ
SKUPINI**

Završni rad

Pula, lipanj 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

Dragana Knežević

**TEMPERAMENT, EMPATIJA I PROSOCIJALNOST DJECE U ODGOJNOJ
SKUPINI**

Završni rad

JMBAG: 0145032928, izvanredni student

Studijski smjer: Preddiplomski stručni studij predškolski odgoj

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Psihologija

Znanstvena grana: Razvojna psihologija

Predmet: Trening socijalnih vještina

Mentorica: Đeni Zuliani, mag. psih.

Pula, lipanj 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Dragana Knežević, kandidatkinja za prvostupnicu predškolskog odgoja ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, lipanj, 2016.godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Dragana Knežević dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Temperament, empatija i prosocijalnost djece u odgojnoj skupini koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 29.06.2016

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. EMPATIJA.....	2
2.1. DEFINIRANJE EMPATIJE.....	2
2.2. RAZVOJ EMPATIJE.....	4
3. PROSOCIJALNO PONAŠANJE.....	9
3.1. DEFINICIJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I ALTRUIZMA.....	9
3.2. PROSOCIJALNO PONAŠANJE U DJETINJSTVU.....	10
3.3. RAZVOJ PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I SPOLNE RAZLIKE.....	11
3.4. ČINITELJI PROSOCIJALNOG PONAŠANJA.....	12
3.4.1. Situacijski (izvanjski) činitelji.....	12
3.4.2. Utjecaj drugih ljudi.....	13
3.4.3. Svojstva podražaja za profesionalno ponašanje.....	13
3.4.4. Privremena stanja potencijalnog pomagača.....	14
3.4.5. Odnos s potencijalnim primateljem pomoći.....	15
3.4.6. Dimenzije situacija u kojima se javlja prosocijalno ponašanje.....	15
3.4.7. Crte ličnosti i prosocijalno ponašanje.....	16
3.5. ODNOS IZMEĐU AGRESIVNOG I PROSOCIJALNOG PONAŠANJA.....	18
4. EMPATIJA I PROSOCIJALNO PONAŠANJE.....	19
5. POVEZANOST EMPATIJE I PROSOCIJALNOG PONAŠANJA SA EMOCIONALNIM RAZVOJEM I TEMPERAMENTOM.....	21
5.1. EMOCIONALNI RAZVOJ I RAZUMIJEVANJE EMOCIJA.....	21
5.2. EMOCIONALNA SAMOREGULACIJA.....	22
5.3. EMPATIJA, PROSOCIJALNO PONAŠANJE, ODNOSI S VRŠNJACIMA.....	23
5.4. UTJECAJ TEMPERAMENTA NA EMOCIONALNI RAZVOJ, EMPATIJU I PROSOCIJALNO PONAŠANJE.....	24
6. ISTRAŽIVANJE.....	31
6.1. CILJEVI I ZADACI.....	31
6.2. POSTUPAK.....	32

6.3. MJERNI INSTRUMENTI.....	32
6.4. REZULTATI I ZAPAŽANJA.....	33
7. RASPRAVA.....	42
8. ZAKLJUČAK.....	45
9. LITERATURA.....	46

1. UVOD

Svako dijete je jedinka za sebe i treba ga odgajati u skladu s njegovim urođenim karakterom i temperamentom (Katz i McClellan, 1999), no svakako u obzir treba uzeti da je bitno kod djeteta poticati razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja koje se nadograđuje kako se dijete razvija i raste. Primjena termina empatija započinje početkom 19. stoljeća kad ga Titchener (1909. prema Raboteg-Šarić, 1995) prvi put upotrebljava, dok se prosocijalno ponašanje počinje istraživati i tumačiti krajem 19. stoljeća. U početku se empatija koristi samo u kliničkoj psihologiji pri terapiji u kojoj je terapeut pokušavao "proživjeti osjećaje drugih ljudi". Za empatiju ne postoji jedna konkretna definicija koju možemo pronaći u nekoj literaturi, već za empatiju postoje razne definicije u kojima svatko iznosi svoju teoriju. Empatija uključuje dijeljenje uočenih emocija drugih ljudi te razumijevanje tuđih osjećaja, odnosno suosjećanje s drugim ljudima oko nas.

Empatija se u djetinjstvu uči od prve godine života nadalje (Levkov, 1985), dok prosocijalno ponašanje postaje samonadograđujuće. Kroz teorijski dio ovog rada obrađuje se empatija, prosocijalno ponašanje te temperament i termini usko vezani s tim područjem. Koje su prve emocije koje se javljaju kod djeteta te kako ih povezujemo s empatijom, prosocijalnim ponašanjem i temperamentom. Sve su to pitanja koja se obrađuju kroz rad i obuhvaćena su u istraživanju koje je provedeno u vrtićkoj skupini. Kao pomoć pri izradi istraživačkog dijela koriste se različite teorije koje su potkrijepljene primjerima brojnih istraživača. U istraživačkom dijelu prati se ponašanje djece u odgojnoj skupini putem zabilješki koje se vode svakodnevno. Aktivnosti koje se prate svakodnevno kroz zajedničku igru, slobodnu igru, za vrijeme obroka i pri izlasku na dvorište odgojne ustanove zapisuju se u evidencijski list koji se vodi svakodnevno. Posebno se bilježe reakcije svakog pojedinog djeteta za vrijeme određene aktivnosti. Prati se temperament djeteta te koliko njihov urođeni temperament utječe na razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja. Pomoću upitnika dobivaju se konačni rezultati o povezanosti između empatije, prosocijalnog ponašanja i temperamenta.

2. EMPATIJA

Pojam empatija prvi put koristi Titchener 1909. godine koji ga definira kao kognitivnu sposobnost razumijevanja unutarnjeg stanja druge osobe i kao određenu vrstu socijalno-kognitivnih veza (Wispe, 1968 i 1987; prema Raboteg-Šarić, 1995). Kasnije ga sve više koriste klinički i socijalni psiholozi u svojim terapijama. U kliničkoj psihologiji empatija se koristi pri komunikacijskim funkcijama u terapiji. Terapeut pokušava "proživjeti stavove drugih", pa se u psihoterapiji pod terminom empatija ili empatičko razumijevanje označavaju procesi i tehnike kojima terapeut svjesno prihvaća unutarnje stanje pacijenata, a da pritom ne gubi vlastitu individualnost, a u širem smislu emocionalno razumijevanje i otvorenost između pacijenata i terapeuta (Wispe, 1986; prema Raboteg-Šarić, 1995). U nizu istraživanja primjenjivane su različite mjere empatije. Empatija se procjenjivala indeksima izvedenim iz priča i slika koje opisuju situacije drugih, upitnicima, samoiskazima ispitanika o njihovim empatičnim reakcijama u eksperimentalnim situacijama, procjena drugih o empatiji ispitanika, fiziološkim pokazateljima, na temelju izraza lica i pokreta tijela, kao i na temelju definiranja različitih eksperimentalnih uvjeta u kojima se izaziva empatija.

2.1. DEFINIRANJE EMPATIJE

Kao što postoje razne definicije empatije, tako se i istraživači razlikuju po tome kako tumače empatiju s obzirom na slične pojmove, osobito simpatiju. Kako navodi Wispe (1968 i 1986; prema Raboteg-Šarić, 1995), simpatija znači "uz patnju, sućut ili sklonost". Ona se odnosi na sposobnost razumijevanja boli, patnje ili znakova neugodnih emocija, kao i reagiranja na njih, uz određene neugodne čuvstvene doživljaje. Wispe (prema Raboteg-Šarić, 1995) empatiju definira kao svjestan napor da se s nekim podijele njegovi doživljaji, kao i da se točno razumije stanje u kojem je druga osoba, uključujući njene misli i osjećaje, kao i njihove uzroke. Empatija se odnosi na svjestan pokušaj razumijevanja i negativnih i pozitivnih iskustava drugih. Dok

je kod simpatije svijest o sebi smanjena, kod empatije je pojačana i ne gubi se vlastiti identitet. Pri razlikovanju empatije od simpatije, Wispe u većoj mjeri naglašava spoznajni aspekt empatije.

Autori Eisenberg i Miller (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) ističu razliku u slaganju između čuvstvenih reakcija ispitanika i doživljaj osobe koja je objekt empatiziranja. Ti autori empatiju definiraju kao stanje koje proizlazi iz razumijevanja nekog stanja druge osobe ili uvjeta koji odgovaraju takvom stanju. Simpatija je reakcija koja proizlazi iz stanja ili uvjeta druge osobe, ali koja nije ista kao oni, nego sadrži osjećaje sućuti ili brige za drugu osobu.

Da bi se točnije definiralo empatiju, važno je razjasniti ulogu spoznaje u empatiziranju. Taj aspekt empatije uključuje razumijevanje, poznavanje stanja svijesti i uvjeta druge osobe ili svijest o tome kako nešto što se događa drugoj osobi može djelovati na nju. Autori koji ističu ovaj aspekt drže da je kognitivna empatija preduvjet emocionalne empatije. Kroz različite pristupe definiranju empatije, Eisenberg i Strayer (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) navode da za većinu autora empatiziranje uključuje dijeljenje čuvstava s drugim koje opažamo – to je zapravo kritična sličnost koja je u osnovi različitih stajališta o ulozi kognicije u ovom emocionalnom procesu, kao i o samoj prirodi procesa. Sličnost se ogleda i u sljedećim definicijama empatije:

Prema Hoffmanu, (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) empatija je čuvstvena reakcija koja je prikladnija situaciji nekog drugog nego vlastitoj. Odnosno, u ovom slučaju empatija se javlja kao reakcija za pomaganje drugome, gdje se uslijed nekakvih događaja djeca ponašaju kao da se nešto događa njima, a ne drugome u neposrednoj blizini i tada se ponašaju kao da su oni u "nevolji", a ne drugo dijete. Batson i suradnici (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995), s druge strane, tvrde da se empatija javlja kao osjećaj brige i sućuti prema drugima, koje doživljavamo pri opažanju patnje drugih. Pri nečijoj patnji u djetetu se počinju javljati osjećaji, te dijete pokušava utješiti drugo dijete kad je ono tužno ili plače, a najčešće ćemo vidjeti situaciju u kojoj jedno od djece plače dok ga drugo dijete pokušava utješiti zagrljajem.

Barnett (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) smatra da empatija znači zamjensko dijeljenje emocija koje su sukladne, ali nisu nužno iste, emocijama drugog pojedinca. Djeca znaju djeliti tuđu radost, jer je netko drugi u njihovoj

neposrednoj blizini sretan, pa su i oni samim time sretni, jer vide da se njihov prijatelj veseli nečemu. Prema Thompsonu (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) empatija zahtijeva da opažač dijeli opći emocionalni ton drugih, a slaganje s doživljajima drugih može biti manje ili više. Obje vrste empatičnih reakcija, one koje zahtijevaju veće prihvaćanje stajališta drugih, mogu se smatrati krajevima istog kontinuuma.

Bryantovo (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) preuzimanje stajališta drugog uključuje kognitivno razumijevanje osjećaja i motiva drugih i kao takvo je instrumentalna vještina. Empatija, s druge strane, uključuje emocionalno reagiranje na čuvstvene doživljaje drugih i kao takva je ekspresivno iskustvo. Empatija uključuje dijeljenje uočenih emocija drugih osoba. Ona se može javiti na osnovi uočene ili zamišljene situacije u kojoj se nalazi druga osoba. Razlika između izravnog emocionalnog uzbuđenja i emocionalne empatije je u tome što su izravne emocije prikladnije tuđoj situaciji nego vlastitoj. Mnogi kognitivni procesi sudjeluju pri empatiziranju.

Zasad se uglavnom prihvaćaju šire definicije empatije koje podrazumijevaju ili izričito navode oba aspekta, pri čemu se više naglašava emocionalna empatija.

2.2. RAZVOJ EMPATIJE

Aronfreed (1970; prema Raboteg-Šarić, 1995) je svojim eksperimentima pokazao da se empatija u djetinjstvu uči uvjetovanjem, te da na isti način prosocijalno ponašanje postaje samonagrađujuće.

Martin Hoffman, (1981; prema Raboteg-Šarić, 1995) je jedan od rijetkih istraživača koji su pokušali sustavnije objasniti razvoj empatije. Njegova teorija objašnjava razvoj kognitivnih sposobnosti i razvojne promjene u čuvstvenom doživljavanju, te njihove veze s prosocijalnim ponašanjem. Na motivaciju za pomaganjem utječe kognitivni i socio-emocionalni razvoj. Kognitivna komponenta "odgovorna" je za oblikovanje i preobrazbu emocionalnog iskustva. Empatičkom doživljaju svojstvena je *empatička briga* (empathic distress), odnosno emocionalna reakcija koja je primjerenija nečijoj tuđoj situaciji negoli vlastitoj.

Načini izazivanja empatije variraju prema stupnju perceptivnog i kognitivnog uključenja opažača, vrsti podražaja i vrsti prošlog iskustva koje se zahtijeva od opažača.

Plač novorođenčeta izazvan plačem druge djece može se smatrati mogućom pretečom empatičnih reakcija (Plazonić-Fabian, 2008), ali ne i potpunim emocionalnim odgovorom, jer mu nedostaje svijest o onome što se događa. Motoričko oponašanje uključuje automatsko ponašanje drugih pokretima tijela, izrazima lica i slično. Kinestetički osjeti opažača omogućuju daljnje izazivanje empatičnih emocija. Iako je motoričko oponašanje zanemaren aspekt empatičnih emocija, u novije se vrijeme ono ne tretira kao primitivna empatija, već kao neverbalno komuniciranje s tuđim doživljenim čuvstvenim stanjima (Bavelas, 1987; prema Raboteg-Šarić, 1995). Empatija se može javiti i onda kad opažanje druge osobe i situacije u kojoj se nalazi asocira opažača na situacije u kojima je doživio slične emocije. Možemo empatički reagirati i kad čitamo pismo ili slušamo što drugi pričaju o nekoj osobi. To je najprirodniji način izazivanja empatije i zahtijeva razvoj jezika i lingvistički kodirana kognitivna značenja kao medijacijske procese koji djeluju na nečije empatičke reakcije. Navedeni načini izazivanja empatije zahtijevaju minimalne perceptivne ili kognitivne sposobnosti razlikovanja relevantnih znakova situacije i stanja druge osobe. Na razvojno najvišem stupnju osoba zamišlja kako bi se osjećala da je na mjestu nekog drugog. Podražaj za empatičko uzbuđenje jest predodžba samog sebe u nečijoj situaciji. Na ovom se stupnju empatičko uzbuđenje javlja zbog kognitivnog restrukturiranja događaja i ono je u većoj mjeri pod kontrolom svijesti negoli pri simboličkom asociranju.

Razvoj subjektivnog doživljaja stanja empatije (kvalitete doživljaja) odgovara razvoju kognitivnog poimanja drugih osoba. Mala djeca, koja ne razlikuju sebe i ostale kao različite osobe, mogu biti empatički uzbuđena i bez ovih spoznaja. Razvojne razine empatije odgovaraju fazama razvoja spoznaje (Raboteg-Šarić, 1995).

Globalna empatija svojstvena je djeci u prvoj godini života. Djeca se često ponašaju kao da se ono što se događa drugima događa njima, jer ne razlikuju sebe od drugih, kao odvojene fizičke entitete. "Empatička nevolja" je globalna, bez voljne kontrole i javlja se uslijed djelovanja najjednostavnijih, automatskih načina izazivanja uzbuđenja.

Egocentrična empatija javlja se nakon prve godine života, na drugoj razini kognitivnog razvoja. Dijete potpuno shvaća sebe i druge kao različite fizičke objekte. Dijete je sposobno doživjeti empatiju, razumijevajući istodobno da je druga osoba, a ne ono samo, u nevolji. Unutarnja stanja drugih, međutim, još se ne razlikuju od vlastitih.

Empatija za osjećaje drugih javlja se prihvaćanjem tuđe uloge, između druge i treće godine života. Kako postaje svjesno da druge osobe imaju vlastite osjećaje, različite od njegovih, dijete odgovara prikladnije na znakove koji ukazuju na osjećaje drugih. Dijete je sposobno doživljavati sućut ili "globalnu simpatiju", iako još može odgovarati na nevolju drugog osjećajem vlastite nevolje. Razvojem govora, dijete može empatizirati sa sve složenijim emocionalnim stanjima. Empatičko uzbuđenje može biti izazvano samo na osnovi informacija o stanju drugih osoba, bez njihove nazočnosti. To vodi do četvrte, naprednije razine.

Empatija za nečije životne uvjete počinje se javljati u kasnom djetinjstvu. Dijete postaje svjesno da druge osobe doživljavaju zadovoljstva i neugodu ne samo u neposrednim situacijama, nego i u širim životnim uvjetima i iskustvima. Empatički izazvane emocije kombiniraju se s kognitivnim predodžbama općeg stanja drugih. Kako se stječe sposobnost stvaranja pojmova o društvu, empatička čuvstva mogu se kombinirati s kognitivnim predodžbama o nevolji cijele grupe ljudi ili društvenog sloja. Prema Hoffman, u, ovakav oblik empatiziranja osobito u adolescenciji može biti motivacijska osnova za stvaranje određenih moralnih ili političkih ideologija.

Hoffman, i njegovi istomišljenici smatraju da razvojem empatije barem djelomično upravljaju biološki procesi (Raboteg-Šarić, 1995). Ljudska vrsta ima urođenu sposobnost emocionalnog reagiranja na tuđu nevolju. Ona je u svom primitivnom obliku prisutna već u ranom djetinjstvu, premda smo vidjeli da u toj dobi bebe još ne mogu razdvojiti vlastite osjećaje od tuđih. Kako teče kognitivni razvoj, tako djeca počinju bolje razumijevati što drugi ljudi osjećaju i

zašto je to tako, a oko druge ili treće godine javljaju se prve stvarne empatičke reakcije. Empatija se dokraja razvija tijekom kasnog djetinjstva, što djeci omogućuje da ju uopće na skupine ljudi, poput siromašnih ili potlačenih.

Premda je moguće da biološki činitelji utječu na pojavu empatije, Hoffman, i suradnici misle da u tom razvojnem procesu važnu ulogu imaju i dječja iskustva (Raboteg-Šarić, 1995). Tako, na primjer, roditelji koji svoju djecu uče prepoznavati vlastite i tuđe emocije, potpomažu razvoj empatije. Njega olakšava i induktivna disciplina, kad se djeci ukazuje na to kako se drugi ljudi osjećaju zbog njihova neposluha. A kad roditelji često verbaliziraju svoje vlastite empatičke reakcije, djeca na te procese obraćaju više pažnje i tako bolje shvaćaju njihovo djelovanje.

O spoznaji ovisi kako će osoba doživjeti i nazvati čuvstveno uzbuđenje (Schachter, 1964; prema Raboteg-Šarić, 1995). Prema Hoffmanu, čuvstvene i kognitivne komponente empatije se kombiniraju i izazivaju različiti doživljaj. Empatičke reakcije mogu sadržavati različite komponente: osjećaj suosjećanja ili simpatije, uz želju da se ukloni nevolja drugog, te doživljaj vlastite empatičke brige, uz želju da se ukloni vlastito uzbuđenje ili uznemirenost. Hoffman, drži da doživljavanje empatičkog uzbuđenja može biti uzrokovano i egoističnom i altruističnom motivacijom za pomaganjem drugima. No, bez obzira na neke "egoistične" elemente, empatija ima određene osobine koje ju jasno određuju kao altruističnu: izaziva ju nevolja drugoga a ne vlastita, glavni cilj djelovanja je pomoć drugima, a ne sebi, potencijalno zadovoljstvo izvođača ovisi o njegovu djelovanju da olakša nevolju drugoga.

Empatija može djelovati na prosocijalno ponašanje unutar određenih granica.

Kroz tablicu 1 pratimo razvoj i preobrazbu empatije. Empatičke emocije se prvo javljaju automatski, a mogu se očitati kroz plač djece koji se javlja kao reakcija na plač druge djece, te kao motoričko oponašanje koje uključuje oponašanje drugih pokretima tijela, zatim uživanje u položaj druge osobe. Empatija uključuje doživljavanje emocija istodobno s opažanjem druge osobe koja je u nevolji - stapanje sebe i drugoga.

Tablica 1. Razvoj i preobrazba empatije (Hoffman,u, 1987; prema Raboteg-Šarić, 1995)

I. NAČINI IZAZIVANJA EMPATIČKIH EMOCIJA

(načini podražavanja;djeluju sami ili u kombinacij)

a) Automatski – bez voljne kontrole

1. Primarna cirkularne reakcije; reaktivni plač novorođenčeta
2. Motorna mimikrija: automatsko oponašanje uz aferentnu povratnu vezu
3. Uvjetovanje i izravne asocijacije

b) Više razine izazivanja empatije: "kognitivni" način

4. Simbolički posredovane asocijacije
 5. Prihvatanje uloge – uživljavanje u položaj druge osobe
-

II.RAZVOJ KOGNITIVNOG SHVAĆANJA DRUGIH

1.Stapanje sebe i drugog

2. Stalnost objekata; druge osobe su fizički entitet različit od pojma sebi
 3. Prihvatanje tuđeg gledišta; druge osobe imaju vlastita nezavisna unutarnja stanja
 4. Identitet ličnosti drugih; drugi imaju iskustva izvan neposredne situacije, vlastitu životnu povijest i identitet
-

III. RAZVOJNE RAZINE EMPATIJE

1.Globalna empatija

2. "Egocentrična" empatija
3. Empatija za osjećaje drugih
4. Empatija prema općem stanju drugih; empatija za iskustva drugih izvan neposredne situacije, njihove opće uvjete, buduća stanja
- 4.1. Empatija prema cijeloj grupi

3. PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Prosocijalno ponašanje se javlja kao moralni oblik ponašanja, a zahtijeva da se ponašamo na društveno poželjan način. Odlike takvog ponašanja su dijeljenje s drugima, pomaganje, briga o drugima, suradnja, tješjenje drugih. Prosocijalnim ponašanjem se smatra svako djelo koje je učinjeno s ciljem ostvarivanja dobrobiti za drugu osobu.

3.1. DEFINICIJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I ALTRUIZMA

Prosocijalno ponašanje i altruizam često se koriste kao sinonimi, premda između ta dva pojma postoje razlike. Eisenburg i Mussen (1990; prema Keresteš, 2002) prosocijalno ponašanje određuju kao voljno ponašanje koje je učinjeno s namjerom da se nekom pojedincu ili skupini pojedinaca pomogne ili učini neka korist. Temeljne odrednice prosocijalnog ponašanja čine pozitivne posljedice za druge ljude, odnosno važno je da se nekom drugom pomogne samovoljno i učini nekakva korist za drugoga bez prisile neke treće osobe, no do prosocijalnog ponašanja može doći i zato da bi se dobila nagrada, pohvala ili odobravanje drugih. Upravo je motivacija ta koja se nalazi u osnovi prosocijalnog ponašanja temelj za određenje pojma altruizma. Altruistično ponašanje uži je pojam od prosocijalnog ponašanja, njime se obuhvaća samo jedan oblik prosocijalnog ponašanja. Eisenberg i Mussen (1990; prema Raboteg-Šarić, 1995) definiraju ga kao voljna ponašanja usmjerena k dobrobiti drugih. Pod unutarnjom motivacijom pritom podrazumijevaju istinsku brigu i suosjećanje s drugima, kao i druge motive kod kojih ne postoji nikakva osobna dobit. Raboteg-Šarić, (1995) navodi tri bitne odrednice altruističnog ponašanja. Prvo, da bismo mogli govoriti o altruističnom ponašanju ono mora biti započeto voljno, bez ikakve prisile. Drugo, to ponašanje mora biti poduzeto s namjerom poboljšanja ili održanja dobrobiti drugih. Naposljetku, kod takvog ponašanja mora biti isključeno očekivanje materijalnih ili društvenih nagrada, kao i izbjegavanje izvanjske nelagode ili kazne.

Je li neko prosocijalno ponašanje altruistično ili ne, ovisi o motivima takvog ponašanja. No, s obzirom da je procjenjivanje motiva koji se nalaze u

osnovi ponašanja izuzetno teško, ako ne i nemoguće, razlikovanje altruističnog i prosocijalnog ponašanja nije uvijek jednostavno, pa ni moguće. To je jedan od osnovnih razloga zbog kojeg velik broj autora ove izraze i dalje upotrebljava kao sinonime.

3.2. PROSOCIJALNO PONAŠANJE U DJETINJSTVU

Mnogi teoretičari tvrde da se prije pojave altruizma u djetetu najprije moraju razviti dvije sposobnosti: zauzimanje tuđeg stajališta (sagledavanje neke situacije očima druge osobe) i empatija (doživljavanje emocija koje osjeća druga osoba). Ako su zauzimanje tuđeg stajališta i empatija zaista preduvjeti za nastanak prosocijalnog ponašanja, tada mala djeca ne mogu biti altruistična, jer su te dvije sposobnosti u njih još vrlo slabo razvijene. postoje dokazi da se altruizam javlja vrlo rano. Primjerice bebe plaču kad čuju plač druge bebe, ali ne i kad čuju snimku svog vlastitog plača, što govori barem o primitivnom obliku empatije (Martin i Clark 1981; prema Vasta, Marshall i Miller, 2005). U istraživanjima ima mnogo primjera dijeljenja s drugima i tješenja u djece mlađe od dvije godine (Hay i sur., 1991; Lamb, 1991; Rheingold, 1988; Zahn-Waxler i sur., 1992; prema Vasta, Marshall i Miller, 2005). Teško je odrediti što je altruizam kod male djece, jer je njihov govor vrlo oskudan, te se istraživači moraju oslanjati na ponašanja koja se mogu opažati i dvosmisleno protumačiti. Prosocijalno ponašanje male djece proučavano je i u prirodnim uvjetima. U jednom istraživanju majke su trebale tijekom nekoliko mjeseci svakodnevno promatrati i bilježiti ponašanje svoje djece u kući. U žarištu zanimanja bile su reakcije na osobu koja je u nevolji. Da bi bili sigurni da će biti dovoljno takvih situacija, istraživači su od majki tražili da same stvore neke situacije: glumile su ozljeđivanje (naprimjer, članka na nozi) ili su pokazivale jake emocije (naprimjer, ljutnju tijekom telefonskog razgovora). Snimljeno je na stotine takvih epizoda i u velikoj većini djeca su reagirala prosocijalno. Opažene su dvije općenite skupine reakcija. Mlađa djeca su zbog empatije pokazivala samo uznemirenost, i to plačući. Nešto starija djeca većinom su nastojala pomoći žrtvi, premda ne uvijek na prikladan način, kao da je, na primjer, jedno dijete pokušavalo nahraniti svog bolesnog oca dječjom hranom (Radke-Yarrow i King, 1979; Radke-Yarrow i Zahn-

Waxler, 1984; Zahn-Waxler, Zahn-Waxler i sur., 1992; prema Vasta, Marshall i Miller, 2005).

I dijeljenje s drugima može za djecu imati različite funkcije kad su u interakciji s drugima. Jedna je započinjanje ili održavanje odnosa s odraslima ili s vršnjacima. S druge strane, zahvaljujući dijeljenju s drugima, djeca rješavaju međusobne sukobe, primjerice kad im je na raspolaganju malo igračka (Caplan i sur., 1991; prema Vasta, Marshall i Miller, 2005).

Dijeljenje s drugima i sklonost pomaganju, međutim, ne mogu se uvijek opaziti u male djece. Rezultati nekoliko istraživanja pokazuju da će se u ranoj dobi takvi postupci javiti tek ako dijete već ima iskustvo davanja i primanja s drugim ljudima (Hay i Murray 1982; Levitt i sur. 1985; prema Vasta, Marshall i Miller, 2005).

3.3. RAZVOJ PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I SPOLNE RAZLIKE

Suvremena istraživanja pokazuju da se prvi oblici prosocijalnog ponašanja i altruizma, poput dijeljenja s drugima i tješnja, pojavljuju već u dojenačkoj dobi (Hay i sur., 1991; Eisenberg i Mussen, 1990; Levitt i sur., 1985; Radke-Yarrow i sur., 1983; Zahn-Waxler i sur., 1992; prema Keresteš, 2002). S daljnjim emocionalnim i kognitivnim razvojem dolazi do povećanja učestalosti prosocijalnog ponašanja i njegove sve veće složenosti, tako da su starija djeca općenito u većoj mjeri prosocijalna od mlađe (Eisenberg i Mussen 1990; Hart, De Wolf, Wozniak i Burts 1992; Midlarsky i Hannah, 1985; Raboteg-Šarić, i sur., 1994; Radke-Yarrow i sur., 1983; Zahn-Waxler i sur., 1992; prema Keresteš, 2002). Razvojne promjene, međutim, nisu jednake za sve vrste prosocijalnog ponašanja. Primjerice, dok se pomaganje razmjerno slabo mijenja s dobi, sudjelovanje u dobrotvornim akcijama s dobi se značajno povećava, dok se tješnje drugih smanjuje. Pomaganje drugima u hitnim slučajevima povećava se tijekom srednjeg djetinjstva, zatim se smanjuje početkom adolescencije, da bi u kasnijoj adolescenciji ponovno poraslo. Pored toga što se povećava učestalost prosocijalnog ponašanja, s dobi također dolazi i do promjena u motivaciji za takvim ponašanjem. Starija djeca češće se ponašaju prosocijalno iz altruističnih motiva, odnosno bez očekivanja nagrade za takvo ponašanje. Razvoj prosocijalnog ponašanja i

povećanje njegove učestalosti s dobi usko su povezani s dječjim emocionalnim, kognitivnim i moralnim razvojem, a posebice s razvojem empatije.

Nalazi istraživanja o spolnim razlikama u altruizmu i prosocijalnom ponašanju nisu tako konzistentni kao za spolne razlike u agresivnosti, no ipak rezultati većine istraživanja upućuju na veći altruizam i prosocijalnu orijentaciju djevojčica, odnosno žena, nego dječaka/muškaraca. Izuzetak su jedino oni oblici prosocijalnog ponašanja koji uključuju određeni stupanj rizika, odnosno opasnosti, kao i oni koji se odnose na pružanje pomoći osobama ženskog spola, u koje se dječaci/muškarci upuštaju češće od djevojčica/žena (Eisenberg i Mussen 1990; prema Keresteš, 2002). Kao što je već objašnjeno kod spolnih razlika u agresivnom ponašanju, spolne razlike u prosocijalnom ponašanju mogu se objasniti zajedničkim djelovanjem bioloških i socijalizacijskih činitelja.

3.4. ČINITELJI PROSOCIJALNOG PONAŠANJA

Situacije u kojima je nekom pomoć potrebna uključuju potencijalne pomagače kao i "žrtvu", odnosno osobu koja je u nekoj fizičkoj ili duševnoj nevolji. Ove situacije variraju po svojoj složenosti, jasnoći, težini. U skladu s tim, izazivaju se razni procesi percipiranja i definiranja samih događaja, relevantne norme ponašanja, subjektivna čuvstvena iskustva i drugi unutarnji procesi koji mogu biti medijatori prosocijalnih postupaka.

3.4.1. *Situacijski (izvanjski) činitelji*

"Situacijska" tumačenja prosocijalnog ponašanja razliku u količini pružanja pomoći pripisuju neposrednom utjecaju okoline, kao i privremenom stanju pomagača izazvanom tim utjecajima. Od ogromnog broja situacijskih varijabli, navodimo samo najizrazitije: socijalni utjecaj, priroda samog podražaja za prosocijalno ponašanje i uvjeti kad se određeni podražaj javlja.

3.4.2. Utjecaj drugih ljudi

Ako kažu što rade, ili pak svojom neaktivnošću, drugi ljudi utječu na to kako će reagirati osobe koje opaze nekoga u opasnosti ili nevolji. Latane i Darley (1970; prema Raboteg-Šarić, 1995) pokazali su u nizu istraživanja da prisustvo drugih ljudi značajno utječe na potencijalne pomagače. To je tzv. **fenomen pasivnog promatrača**, odnosno pojava da ljudi manje pomažu u prisustvu drugih nego kad su sami. Negativni učinci pasivnosti drugih ljudi, međutim, manji su ako su okolnosti u kojima se odvija događaj jako uočljive, a nevolja drugih izrazita. Ljudi u nazočnosti drugih osoba pomažu više kad se to od njih verbalno tražilo (Staub, 1974; prema Raboteg-Šarić, 1995). Međutim, ako nesreći prisustvuje kompetentnija osoba i time odgovornija da reagira (naprimjer, policajac, vatrogasac, liječnik), ostali promatrači pomažu manje. Prisustvo drugih ljudi može djelovati na spremnost pomaganja zato što oni služe kao model čije ponašanje potencijalni pomagač pomno opaža. **Ponašanje modela** može definirati značenje događaja, naznačiti relevantne norme ponašanja ili, pak, definirati prikladne oblike reagiranja u određenoj situaciji (Krebes, 1970; prema Raboteg-Šarić, 1995). To su sve oblici socijalnog utjecaja koji djeluju i pri opažanju nekog tko se nalazi u opasnosti. Pokazalo se, također, da različiti načini verbalnog komuniciranja mogu djelovati na dječje prosocijalno ponašanje. Pritom su učinkovitiji tzv. preskriptivni postupci (isticanje vrijednosti određenog ponašanja i rasuđivanje o posljedicama takva ponašanja) od proskriptivnih, odnosno zabranjivanja nepoželjnog ponašanja. Pokazivanje velikodušnog ponašanja modela uz objašnjenje posljedica koje dječje ponašanje može imati za druge, daje najbolje rezultate (Staub, 1981, Hoffman, 1981; prema Raboteg-Šarić, 1995).

3.4.3. Svojstva podražaja za profesionalno ponašanje

Varijacije u dvosmislenosti podražaja djeluju na kvantitetu prosocijalnog ponašanja. Kad način izlaganja podražaja omogućuje nedvosmislenu definiciju nečije potrebe za pomoći, odnosno kad je nečija nevolja očita, promatrači interveniraju u većoj mjeri nego kad je podražaj dvosmislen ili nejasan.

Uvjeti u kojima djeluje neki podražaj, kao što je, na primjer, udaljenost "žrtve" od potencijalnog pomagača ili položaj tijela koji omogućuje

izbjegavanje pogleda osobe u nevolji (Shotland i Johnson, 1978; prema Raboteg-Šarić, 1995), također mogu utjecati na količinu pomaganja drugima. Pa i sam način traženja pomoći - izravan ili neizravan - može izazvati veće ili manje pomaganje, kao i razlog zbog kojeg se traži pomoć i slično.

Stupanj potrebe osobe u nevolji važna je situacijska varijabla. Ova varijabla odnosi se na procjenu važnosti pružanja pomoći, procjenu težine same situacije, mogućih posljedica ako se ne pomogne i poboljšanja do kojeg pomoć može dovesti. Može se javiti i takozvani bumerang-efekt, odnosno u slučaju izrazite potrebe i dramatične situacije, ispitanici su manje spremni pomoći. Atribucijske teorije ističu važnost uočavanja uzroka nečije nevolje. Osobi koja je mogla utjecati na svoju situaciju pomaže se manje. Ako je nevolja žrtve uzrokovana vanjskim činiteljima, pomaže joj se više nego ako je sama odgovorna za svoju nevolju.

Neki modeli pomažućeg ponašanja uključuju tzv. "cijenu" pomaganja ili odbijanja pružanja pomoći, jer im je to najvažniji situacijski činitelj. **Cijena pomaganja** uključuje fizičke i materijalne žrtve, utrošeno vrijeme, zbunjenost ako pomoć nije primjerena situaciji, itd. Kad pomaganje zahtijeva veće žrtve, pomoć se javlja u manjoj mjeri ili se pomaže indirektno (na primjer, pozove se hitnu pomoć ili policiju), a može doći i do redefiniranja situacije kako bi se opravdala odluka da se ne pomogne. **Cijena izbjegavanja pružanja pomoći** uključuje anticipiranu krivnju, sram ili strah da će takvo ponašanje naići na neodobravanje drugih, teškoću da se izbjegne susret ili daljnja interakcija sa "žrtvom", kao i doživljavanje neugode ako se dugo gleda kako netko pati. Što je teže izbjeći pružanje pomoći, pomoć je veća.

3.4.4. *Privremena stanja potencijalnog pomagača*

Na prosocijalno ponašanje u određenoj situaciji djeluju i privremena stanja potencijalnog pomagača, primjerice, dobro ili loše raspoloženje, trenutna usmjerenost pažnje ili osjećaj kompetentnosti.

Raspoloženja potencijalnih pomagača najčešće se u eksperimentima izazivaju doživljajem uspjeha ili neuspjeha, neočekivanim iznenadnim poklonom, nenamjerno učinjenom štetom ili sličnim iskustvima koje neposredno prethode prigodi da se nekome pomogne. Trenutno dobro raspoloženje povećava vjerojatnost pomaganja nekom drugom. Negativna

raspoloženja djeluju pozitivno na prosocijalno ponašanje u situaciji kad je pozornost pojedinca usmjerena na loše stanje drugog, a ne vlastito, te ako je pomagač odrasla osoba za koju je pomaganje drugima samonagrađujuće (Sigelman, 1984; prema Raboteg-Šarić, 1995).

Prepoznavanje vlastite sposobnosti da se djeluje, odnosno **osjećaj kompetentnosti** pomagača može izazvati također veću spremnost pomaganja drugima.

3.4.5. *Odnos s potencijalnim primateljem pomoći*

O tome hoćemo li nekome pomoći ili ne odlučuje odnos između pomagača i osobe kojoj se pomaže. Ponajprije pomažemo prijateljima, rodbini i susjedima, tek potom strancima. Nepoznatim osobama pomažemo više ako ih doživljavamo kao pripadnike vlastite grupe.

Osjećaj povezanosti s drugom osobom može biti izazvan zajedničkim iskustvom ili informacijama koje su neposredno prethodile podražaju. Tako, na primjer, percipirana sličnost s osobom u nevolji izazvat će veću pomoć prema toj osobi. Također se više pomaže osobi boljeg fizičkog izgleda.

3.4.6. *Dimenzije situacija u kojima se javlja prosocijalno ponašanje*

Staub, (1978 i 1980; prema Raboteg-Šarić, 1995.) je klasificirao situacije s obzirom na dimenzije po kojima situacijski činitelji, empirijski relevantni za prosocijalno ponašanje, mogu varirati.

Prema Staub,u, sljedeće su dimenzije situacija teorijski i empirijski relevantne:

1. Jednoznačnost situacije, odnosno stupanj u kojem osobine podražaja, okolinski uvjeti i utjecaj drugih ljudi nedvosmisleno definiraju da je nekom pomoć potrebna.
2. Izraženost samoinicijativnog ili pak reaktivnog pružanja pomoći. Ponekad situacijski podražaji ukazuju na želju osobe da joj se pomogne, na to kakvo je ponašanje primjereno ili pak osoba sama traži da joj se pomogne. Druge situacije zahtijevaju inicijativu, odnosno pomagač mora sam donijeti odluku o tome hoće li pomoći.
3. Stupanj potrebe za pružanjem pomoći.
4. Jačina utjecaja podražaja, na primjer, stupanj izloženosti podražaju ili više-manje ograničena mogućnost da ga se izbjegne.

5. Materijalne žrtve ili "cijene" pomaganja (društvene cijene pomaganja i izbjegavanja pomoći također su važne, ali to su sumarne dimenzije, pa se neke od dimenzija koje ih određuju navode odvojeno).
6. Stupanj u kojem je odgovornost da se pomogne usmjerena na jednu osobu ili je podijeljena na veći broj ljudi.
7. Socijalni utjecaj, odnosno pravila u određenoj situaciji koja pokazuju bi li reagiranje potencijalnog pomagača bilo prihvatljivo ili ne bi naišlo na odobravanje drugih ljudi.
8. Stupanj u kojem uvjeti društvene okoline smanjuju pozornost na podražaj za prosocijalno ponašanje. Pozornost potencijalnog pomagača može, na primjer, biti usmjerena na rad na zadatku, može se izazvati njegova zaokupljenost samim sobom ili pak osjećaj dužnosti prema nekom drugom, a ne prema osobi u nevolji.
9. Odnos s osobom u nevolji te oblik tog odnosa i stupanj uzajamne povezanosti pomagača i primatelja pomoći.
10. Društvena stanja izazvana iskustvom koje je neposredno prethodilo potrebi da se drugom pomogne ili se javilo istodobno s njom (dobro i loše raspoloženje kao i druga unutarnja stanja).

3.4.7. *Crte ličnosti i prosocijalno ponašanje*

Prosocijalno je ponašanje pod djelovanjem različitih situacijskih uvjeta, pa stoga ljudi pokazuju znatnu varijabilnost u ponašanju kad se ti uvjeti promijene. To je navelo brojne istraživače da odgovor na pitanje zašto ljudi pomažu traže u osobinama situacije. Sa stajališta situacionista, sve što treba znati o nekoj osobi jesu vanjske sile koje na nju djeluju: gotovo svatko će pomoći u nekoj situaciji, ali ljudi koji pomažu u određenoj situaciji ne moraju pomoći u drugoj. Zaključak da istraživanja nisu pokazala konzistentan odnos između određenih crta ličnosti i altruizma ne mora značiti da je prosocijalno ponašanje određeno vanjskim činiteljima.

Rezultati novijih istraživanja idu u prilog tvrdnji da postoji altruizam kao crta ličnosti. Istraživači koji govore u prilog generalnosti prosocijalnog ponašanja koristili su agregatne mjere temeljene na većem broju opažanja ponašanja ispitanika. Small i suradnici (1983; prema Raboteg-Šarić, 1995) su, na primjer, opažali različite oblike prosocijalnog ponašanja (pomoć, dijeljenje,

verbalna potpora i slično) i različite oblike dominantnog ponašanja koje se odvija među adolescentima u prirodnim uvjetima.

Rushton i suradnici (1981; prema Raboteg-Šarić, 1995) konstruirali su skalu za mjerenje altruističnog ponašanja. Tvrdnje i način odgovaranja sastavljeni su tako da sadrže što više bihevioralnih aspekata altruizma. Izgleda da su osobe koje pomažu drugima visoko moralne i usmjerene na potrebe drugih ljudi. Osobe koje sebi pripisuju odgovornost za dobrobit drugih pomažu drugima u većoj mjeri.

Shvaćanja o konzistentnosti ponašanja razlikuju se ovisno o tome je li pozornost istraživača usmjerena na interpretaciju povezanosti između pojedinačnih bihevioralnih mjera ili agregatnih mjera ponašanja. Hipoteza o specifičnosti ponašanja korisna je jer ističe važnost konteksta u kojem se odvija interakcija između pomagača i primatelja pomoći, kao i činjenicu da ljudi u raznim situacijama reagiraju na različite načine. Ianotti (1985; prema Raboteg-Šarić, 1995) je, na primjer, dobio da se odnos između sposobnosti empatiziranja i prosocijalnog ponašanja djece mijenja ovisno o tome da li je prosocijalno ponašanje spontano ili se javlja na nečiji zahtjev. Dječje prosocijalno moralno rasuđivanje povezano je, na primjer, s dijeljenjem i darivanjem, odnosno oblicima prosocijalnog ponašanja koji za njih predstavljaju veću žrtvu, a nije povezano s pružanjem fizičke pomoći drugoj djeci. Svojstva ličnosti određuju percipiranje relevantnih okolinskih znakova.

Da bi se bolje objasnilo i predvidjelo prosocijalno ponašanje, valja uzeti u obzir da i obilježja situacija i crte ličnosti na kompleksan način djeluju na prosocijalno ponašanje.

3.5. ODNOS IZMEĐU AGRESIVNOG I PROSOCIJALNOG PONAŠANJA

Za većinu teoretičara prosocijalno ponašanje predstavlja suprotnost i alternativu agresivnom i antisocijalnom ponašanju (Eisenberg i Miller 1990; Eisenberg i Mussen 1990; Žužul 1989; prema Keresteš, 2002). Neki čak tvrde da su agresivno i prosocijalno ponašanje suprotni polovi jedinstvene dimenzije ponašanja (Eron, 1987; Eron i Huesmann 1984; prema Keresteš, 2002). Dok agresivno i antisocijalno ponašanje predstavljaju negativne i nepoželjne oblike socijalnog ponašanja, prosocijalno i altruistično ponašanje odnose se na pozitivne oblike socijalnog ponašanja.

Nalazi empirijskih istraživanja u velikoj mjeri podržavaju teorijska shvaćanja o suprotnosti agresivnog i prosocijalnog ponašanja. postoje, također, i istraživanja u kojima je utvrđena pozitivna korelacija između te dvije vrste ponašanja, kao i ona u kojima te dvije vrste ponašanja nisu bile međusobno povezane (pregled tih istraživanja može se pronaći, na primjer, kod Eisenberg i Musenn, 1990; te Radke-Yarrow, 1983; prema Keresteš, 2002).

Prema Tremblayu (1991), odnos između agresivnog i prosocijalnog ponašanja prilično je složen. U nekim njegovim istraživanjima pokazalo se da se među jednako agresivnom djecom jasno mogu razlikovati ona sa slabije od one s bolje razvijenim prosocijalnim vještinama. Neki su nalazi pokazali da daljnji razvoj agresivne djece ovisi o razvijenosti njihovih prosocijalnih vještina, pri čemu se razvoj agresivne djece koja raspolažu prosocijalnim vještinama odvija znatno povoljnije od razvoja jednako agresivne djece koja nemaju razvijene takve vještine.

Pitanju odnosa između agresivnog i prosocijalnog ponašanja potrebno je posvetiti znatno veću pažnju u budućim istraživanjima. Potrebno je, također, utvrditi i činitelje koji modeliraju njihovu međusobnu povezanost.

4. EMPATIJA I PROSOCIJALNO PONAŠANJE

U skladu s nizom teorija, može se očekivati pozitivna povezanost između empatije i prosocijalnog ponašanja, mada empatija ne mora biti dosljedno povezana s prosocijalnim ponašanjem. Pod prosocijalnim ponašanjem podrazumijeva se širok raspon ponašanja, a većina teorija koje predlažu da je empatija medijator prosocijalnog ponašanja predviđa jaču vezu za ono ponašanje koje je altruistično motivirano. Poseban je problem utvrđivanja općeg odnosa između empatije i prosocijalnog ponašanja činjenica da su se u istraživanjima koristile razne mjere empatije. Neki indeksi empatije primjenjuju se samo s određenim dobnim skupinama ispitanika. Tako se, na primjer, mjere izvedene na osnovi slika i priča koriste s malom djecom i djecom osnovnoškolske dobi, dok su se upitnici empatije i razni postupci eksperimentalnog izazivanja empatije primjenjivali s adolescentima i odraslima (Lenon i Eisenberg 1987; prema Raboteg-Šarić, 1995).

Eisenberg i Miller (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) sačinili su iscrpan pregled - više od stotinu - istraživanja u kojima se ispituje odnos empatije i prosocijalnog ponašanja. Pregled istraživanja bio je organiziran s obzirom na to koja se metoda za mjerenje empatije koristila i, gdje je bilo moguće, rađena je meta-analiza. Autori zaključuju da su rezultati često nekonzistentni, dijelom i stoga što su uporabljeni različiti instrumenti za mjerenje, kao i stoga što su različite reakcije koje se nazivaju empatijom, u nejednakom stupnju povezane s ponašanjem. Razlike u jačini povezanosti empatije i prosocijalnog ponašanja na uzorcima odraslih i djece vjerojatno su posljedica razlika u razvojnoj razini ispitanika, kao i razlika u metodologiji ispitivanja. Pokazalo se da su indeksi empatije izvedeni iz odgovora na testove koji sadrže slike i priče bili najmanje povezani s prosocijalnim ponašanjem, a ostale su mjere pokazale blagu do umjereno pozitivnu povezanost s prosocijalnim ponašanjem. Rezultati primjene raznih upitnika za mjerenje empatije na uzorcima odraslih ispitanika pokazali su da je empatija uvelike povezana s dragovoljnim pružanjem pomoći drugima, samoiskazom o altruističnom i suradničkom ponašanju, kao i s altruističnim stavovima i vrednotama. Rezultati za adolescente i djecu pokazuju blagu pozitivnu povezanost između empatije mjerene upitnicima i prosocijalnog ponašanja. Ni

u jednom ispitivanju nije nađen negativan odnos između empatije i prosocijalnog ponašanja. Eisenberg i Miller (1987; prema Raboteg-Šarić, 1995) zaključuju da, bez obzira na to što su upitnici za mjerenje empatije različiti po sadržaju, rezultati uglavnom pokazuju pozitivan odnos između ovih pokazatelja i raznih mjera prosocijalnog ponašanja. Moguće je da globalne mjere emocionalne empatije pokazuju jaču i postojaniju povezanost s prosocijalnim ponašanjem zato što mjere više područja čuvstvenih reakcija koje su izazvane opažanjem drugih ljudi.

Mehrabian i suradnici (1988; prema Raboteg-Šarić, 1995) daju pregled istraživanja u kojima se koristila Skala za mjerenje emocionalne empatičke tendencije (EETS). Rezultati tih istraživanja pokazuju da se, u usporedbi s ispitanicima koji imaju ispod prosječno razvijenu empatiju, jako empatični ispitanici altruističnije ponašaju, češće se dragovoljno javljaju da pomognu drugima, procjenjuju važnijima pozitivne društvene vrednote, imaju veći rezultat na mjerama moralnog rasuđivanja i manje su agresivni.

Miller i Eisenberg (1988; prema Raboteg-Šarić, 1995) napravili su meta-analizu velikog broja istraživanja o odnosu empatije i različitih oblika antisocijalnog i agresivnog ponašanja. Mjere izvedene iz upitnika i skala za mjerenje empatije pokazale su najkonzistentnije značajne negativne korelacije s kriterij-varijablama.

Hoffman, smatra da je empatija na dva načina uključena u altruistično ponašanje. Prvo, empatično dijete osjeća neugodu promatrajući nevolje drugoga, a može je smanjiti pomažući takvoj osobi. Drugo, kad prosocijalno ponašanje izaziva osjećaj ugone ili veselje u drugome, tada će i empatično dijete doživljavati te pozitivne emocije.

Uloga empatije u prosocijalnom ponašanju proučavana je više od svih ostalih kognitivnih i emocionalnih varijabli. No, isto kao i s uživljavanjem u tuđi položaj, nije jasna ni veza između empatije i prosocijalnog ponašanja, premda se može činiti da su te dvije varijable logički i teorijski povezane. Jačina te veze, dojam je, ovisi o tome kako se empatija mjeri. U mnogim istraživanjima djeca su slušala priče čiji su likovi bili u različitim emocionalnim stanjima i potom su govorila o svojim osjećajima (koji su uzimani kao pokazatelji dječje empatije s likom iz priče). Pri takvom mjerenju empatije postoji vrlo slaba povezanost između empatičkog reagiranja i prosocijalnog ponašanja.

5. POVEZANOST EMPATIJE I PROSOCIJALNOG PONAŠANJA SA EMOCIONALNIM RAZVOJEM I TEMPERAMENTOM

Emocionalni odnos se razvija iz nasljeđenih mehanizama reagiranja koji su pohranjeni u najstarijim dijelovima mozga, te se do kraja 6. mjeseca života javljaju šest temeljnih emocija: strah, srdžba, veselje, tuga, gađenje i iznenađenje. Izražavanje emocija u početku pomaže djetetu da signalizira okolini svoje potrebe, a kasnije dijete pomoću emocija stupa u odnos s okolinom. Dijete uči izražavati emocije (Oatley i Jenkins, 2003) i razumjeti emocije drugih ljudi koji ga okružuju. Snaga tog međusobnog odnosa i razumijevanja ovisi i o djetetovu temperamentu koji je određen djetetovim biološkim predispozicijama.

5.1. EMOCIONALNI RAZVOJ I RAZUMIJEVANJE EMOCIJA

Postignuća u predočavanju, govoru i pojmu o sebi podražavaju emocionalni razvoj u ranom djetinjstvu. Između druge i šeste godine djeca sve bolje razumiju vlastite i tuđe osjećaje, a poboljšava se i njihova sposobnost regulacije izražavanja emocija. Razvoj pojma o sebi pridonosi (Flatter i Ross, 2014) također i nastanku emocija samosvjesnosti, poput stida, neugode, krivnje, zavisti i ponosa.

Rječnik predškolaca kojim opisuju emocije brzo se proširuje. Rano u predškolskoj dobi oni govore o uzrocima, posljedicama i ponašajnim znakovima emocija, a tijekom vremena njihovo razumijevanje emocija postaje točnije i složenije (Stein i Levine 1991; prema Berk, 2008). Do dobi od četiri ili pet godina djeca točno procjenjuju uzroke mnogih bazičnih emocija, poput: "On je sretan jer se ljulja tako visoko" ili "Tužan je jer mu nedostaje mama". Međutim, više naglašavaju vanjske faktore nego unutrašnja stanja kao objašnjenja - to je omjer koji se mijenja s dobi (Levine 1995; prema Berk, 2008). Predškolci su dobri i u predviđanju što će sljedeće učiniti njihov prijatelj koji pokazuje određenu emociju. Četverogodišnjaci znaju da ljutito dijete može nekoga udariti, a da je za radosno dijete vjerojatnije da će dijeliti s drugima. Također, uviđaju da su mišljenje i osjećaji međusobno povezani – da će osoba koju se podsjeti na prethodno tužno iskustvo vjerojatno biti tužna

(Lagattuta, Wellman i Flavell 1997; prema Berk, 2008). Otkrivaju i učinkovite načine kako bi drugima olakšali negativne emocije, poput grljenja da bi se ublažila tuga. Predškcolci imaju impresivnu sposobnost interpretiranja, predviđanja i mijenjanja osjećaja drugih.

Istovremeno, u situacijama u kojima su nejasni znakovi o tome kako se osoba osjeća, predškcolci imaju teškoća u razumijevanju toga što se događa. Na primjer, kad ih se upitalo što se moglo dogoditi na slici koja pokazuje nasmijano lice djeteta s potrganim biciklom, četverogodišnjaci i petogodišnjaci će se osloniti na emocionalni izraz: "On je sretan jer mu se sviđa voziti bicikl." Starija djeca češće usklađuju dva znaka: "On je sretan jer mu je otac obećao popraviti pokidani bicikl" (Gnepp 1983; Hoffner i Badzinski 1989; prema Berk, 2008).

Predškcolci sigurne privrženosti svojim majkama napredniji su u emocionalnom razumijevanju. Takve se majke upuštaju u sadržajnije razgovor o emocijama – a te interakcije pomažu predškcolcima da točno procijene emocije drugih (Denham, Zoller i Couchoud 1994; Laible i Thompson 1998 i 2000; prema Berk, 2008). Kako predškcolci više nauče o emocijama iz interakcija s odraslima, upuštaju se u "emocionalnije razgovore" s braćom ili sestrama i prijateljima.

5.2. EMOCIONALNA SAMOREGULACIJA

Jezik također pridonosi boljoj emocionalnoj samoregulaciji predškcolaca. Do treće i četvrte godine života djeca verbaliziraju raznolike strategije za prilagodbu emocionalnog uzbuđenja na ugodnije razine. Na primjer, oni znaju da mogu otupiti emocije ograničavajući osjetni ulaz (pokrivanje očiju ili ušiju da bi se blokirala zastrašujuća scena ili zvuk), razgovarajući sami sa sobom ("Mama je rekla da će se brzo vratiti"), ili mijenjajući svoje ciljeve (odlučivši da se, zapravo, ne želiš igrati nakon što su te isključili iz igre), (Thomson 1990; prema Berk, 2008). Dječja uporaba ovih strategija znači i manje emocionalnih ispada tijekom predškolske dobi. Kad roditelji imaju teškoća u kontroliranju ljutnje ili neprijateljskog ponašanja, djeca imaju stalne probleme u regulaciji emocija, što ozbiljno interferira s psihološkom prilagodbom (Eusemberg i sur. 1999; prema Berk, 2008).

5.3. EMPATIJA, PROSOCIJALNO PONAŠANJE, ODNOSI S VRŠNJACIMA

U usporedbi s malom djecom, predškolci se više oslanjaju na riječi da bi izrazili svoje empatijske osjećaje, što je promjena koja upućuje na refleksivniju razinu empatije. Kako se poboljšava sposobnost da se zauzme perspektiva druge osobe, tako se povećava empatijsko reagiranje. Ipak, empatija ili emocionalno proživljavanje s drugom osobom i emocionalno reagiranje na sličan način ne dovode uvijek do ljubaznih ponašanja i pomaganja. Kod neke djece empatiziranje s uznemirenom odraslom osobom ili vršnjakom dovodi do osobne uznemirenosti. Pokušavajući smanjiti te osjećaje, dijete se usmjerava na sebe, umjesto na osobu u potrebi. Posljedično, empatija ne zamjenjuje simpatiju ili sućut – osjećaj brige ili tuge zbog tuđe nevolje. Kao i kod emocionalne samoregulacije, roditeljski stil utječe na empatiju i simpatiju. Djeca roditelja koji su topli, ohrabrujući i pokazuju osjetljivu, simpatijsku brigu za svoje predškolce, reagirat će na brižan način na uznemirenost drugih – taj odnos ostaje takav i u adolescenciji i mladoj odrasloj dobi (Eisenberg i McNally 1993; prema Berk, 2008).

Kako djeca postaju sve samosvjesnija, učinkovitija u komunikaciji i bolja u razumijevanju misli i osjećaja drugih, njihove vještine interakcije s vršnjacima naglo se poboljšavaju. Vršnjaci omogućavaju maloj djeci iskustvo učenja kakvo ne mogu steći na drugi način. Budući da vršnjaci komuniciraju ravnopravno, oni moraju preuzeti odgovornost za održavanje razgovora, za suradnju te postavljanje ciljeva u igri. Djeca s vršnjacima stvaraju prijateljstva – posebne odnose obilježene privrženošću i zajedničkim interesima.

Mildred Parten (1932; prema Berk, 2008) je među prvima izučavala druželjubivost među djecom u dobi od dvije do pet godina, te je zamjetila dramatičan porast u zajedničkoj, interaktivnoj igri kako djeca rastu. Zaključila je da se socijalni razvoj odvija u slijedu od tri koraka. Počinje s nesocijalnom aktivnosti – neangažiranom, promatračkom aktivnosti i samostalnom igrom. Nakon toga prelazi u paralelnu igru – pri čemu se djeca igraju u blizini druge djece sa sličnim stvarima, ali ne pokušavaju utjecati na njihovo ponašanje. Na najvišoj su razini dva oblika stvarne socijalne interakcije. Jedan je asocijativna

igra – kod koje su djeca uključena u odvojene aktivnosti, no razmjenjuju igračke i uzajamno komentiraju ponašanja. Druga je suradnička igra – napredniji oblik interakcije u kojoj su djeca usmjerena prema zajedničkom cilju, poput glumljenja u igri “igrajmo se kao da...” ili gradnje dvorca od pijeska.

5.4. UTJECAJ TEMPERAMENTA NA EMOCIONALNI RAZVOJ, EMPATIJU I PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Temperament uvelike utječe na razvoj emocionalne samoregulacije kod djece, pored kućnog odgoja od strane roditelja. Za temperament možemo reći da je specifičnost svakog djeteta koja se očituje kao njegova reakcija na okolinu i sposobnost samokontrole ponašanja. Temperament određuje razvojne uvjete i razvojni put svakog djeteta i zbog toga je važno poznavati djetetov temperament kako bi pridonijeli boljem odgoju djeteta. Djeca koja intenzivno doživljavaju negativne emocije imaju teškoća u inhibiranju svojih osjećaja. Već u ranoj predškolskoj dobi ta djeca češće reagiraju razdražljivo na uznemirenost drugih i loše se slažu s vršnjacima.

Pojavljuje li se empatija i potiče li osobnu uznemirenost, samousmjerenu reakciju ili sućutno prosocijalno ponašanje povezano je s temperamentom. Djeca koja su društvena i dobra u regulaciji emocija sklonija su pomoći, dijeliti i utješiti druge u stresu. Nasuprot tome, djeca koja su loša u emocionalnoj regulaciji rjeđe pokazuju sućutnu brigu i prosocijalno ponašanje (Eisenberg i sur. 1996 i 1998; prema Berk, 2008). Kad su suočeni s osobom u potrebi, ova djeca reagiraju izražajnim i fiziološkim stresom – mrštenjem, grizenjem usana, bržim otkucajima srca, oštrim porastom moždane aktivnosti u desnoj moždanoj hemisferi (u kojoj se nastanjuju negativne emocije), što sve upućuje na to da su preplavljeni osjećajima (Miller i sur 1996; Picknes, Field i Nawrocki 2001; prema Berk, 2008).

Prva istraživanja dječjeg temperamenta u dojenačkoj dobi proveli su Thomas i Chessova s brojnim suradnicima (1963) i opisali su 9 sastavnica temperamenta (razina aktivnosti, uspostavljeni ritam, povlačenje/trazjenje

nove situacije, adaptabilnost, prag osjetljivosti na podražaj, snaga reakcije na podražaj, osnovno raspoloženje, distraktibilnost i raspon pažnje/prezistencija).

Najstariju i najviše korištenu klasifikaciju temperamenata razvili su 1950-ih godina dva pedijatra, Alexander Thomas i Stella Chess. Njihov je istraživački projekt, nazvan Njujorška longitudinalna studija (NYLS), trajao više od 30 godina i predstavlja jedno od najvažnijih logitudinalnih istraživanja u modernoj dječjoj psihologiji (Thomas i Chess 1986; Thomas, Chess i Birch 1986; prema Vasta, Marshall, Miller, 2005).

Tablica 2. NYLS dimenzije temperamenata (prema Vasta, Miller, Marshall, 2005)

Aktivnost	količina tjelesne i motoričke aktivnosti djeteta za vrijeme jela, kupanja, oblačenja i u drugim svakodnevnim situacijama.
Ritmičnost	djetetova predvidivost, uključujući raspored hranjenja, ciklus spavanja i vršenja nužde.
Pristupanje/ Povlačenje	koliko pozitivno dijete reagira na nove događaje ili podražaje (hranu, igračku), uključujući izražavanje raspoloženja
Prilagodljivost	lakoća kojom se dijete prilagođava novoj situaciji
Intenzitet	razina energije djetetovih reakcija, i pozitivnih i negativnih
Limen	količina podražaja potrebna da izazove reakciju djeteta
Raspoloženje	broj veselih i prijateljskih reakcija koje dijete pokazuje naspram neveselih i negativnih ponašanja
Distraktibilnost	lakoća kojom se djetetovo ponašanje koje je u tijeku prekida izvanjskim događajem ili podražajem
Opseg pažnje i ustrajnosti	koliko dugo dijete izvodi neku aktivnost i djetetova spremnost da s njom nastavi kada se suoči s preprekama

Na temelju procjena brojne djece na ovim dimenzijama, Thomas i Chessova su utvrdili tri sklopa osobina koje se često pojavljuju. To ih je dovelo do zaključka o postojanju tri rana ponašajna stila. Ove su stilove označili kao "lagan", "težak" i "suzdržan".

Lako je dijete ritmično, ono koje obično ima pravilne obrasce hranjenja, spavanja i obavljanja nužde. Ono se dobro prilagođava na promjene situacija i obično je pozitivno i veselo raspoloženo. Takvo dijete pokazivat će spremnost na pozitivne emocije smiješkom. Laka djeca rado pristupaju novim objektima i ljudima i njihove su reakcije obično niskog ili umjerenog intenziteta.

Teško dijete ima upravo suprotne osobine. Ono ima manje predvidiv raspored, ne osjeća se dobro u promijenjenim situacijama, često plače ili pokazuje negativno raspoloženje. Takvo dijete pokazuje malo pozitivnih emocija. Također, uzmiče pred novim iskustvima i snažno reagira na većinu podražaja iz okoline.

Suzdržano se dijete također slabo prilagođava promjeni situacija i sklono je povlačenju pred nepoznatim ljudima i objektima. Ono je obično manje aktivno, a reakcije su mu relativno niskog intenziteta.

Drugi EASI model klasifikacije dječjeg temperamenta razvijen je u istraživačkom timu pod vodstvom Roberta Plomina. Ovaj model u svom je pristupu snažno biološki usmjeren i razmatra temperament kao naslijeđenu crtu ličnosti koja se rano pojavljuje (Buss i Plomin, 1984 i 1986; prema Vasta, Marshall, Miller, 2005). Prema Plominu i njegovim suradnicima, djetetov se temperament može izmjeriti duž tri dimenzije – emocionalnost, aktivnost i socijabilnost. Tako se njihova klasifikacija često spominje kao EAS model.

Emocionalnost se odnosi na to koliko brzo dijete postaje uzbuđeno i počinje negativno reagirati na podražaje iz okoline. Plomin vjeruje da su urođene razlike kod djece između živčanih sustava, pri čemu neka djeca brže reagiraju i automatski doživljavaju veće uzbuđenje nego druga djeca. Kroz prve mjesece djetetova života emocionalnost se otkriva kroz opće reakcije negodovanja (poput dječjeg plača) u neugodnim situacijama. Kasnije u prvoj godini života, emocionalnost se razvija ili prema reakcijama straha ili prema reakcijama ljutnje.

Aktivnost se opisuje kao djetetov tempo i korištenje energije. Odnosi se na djecu koja su stalno u pokretu istražujući nova mjesta i u potrazi za živahnim aktivnostima. Istraživači ovdje koriste kao usporedbu rad automobilskih motora, odnosno razina aktivnosti ponajprije određuje koliko

brzo i koliko daleko dijete može ići, no okolina određuje smjer kojim će dijete krenuti.

Socijabilnost se odnosi na djetetove preferencije da bude s drugim ljudima. Tu spadaju djeca koja ne vole biti sama i često potiču kontakt i interakciju s drugima. Međutim ovdje se ne opisuje djetetova bliskost sa skrbnikom ili drugim ljudima, već mjera toga koliko je nekom djetetu urođeno da preferira podražaje iz socijalne okoline, pred onima koje mu pružaju predmeti i najjasnije ju se može procijeniti na temelju djetetovih reakcija na nepoznate osobe, pri čemu prijašnji odnosi ne igraju ulogu.

Dok djetetova razina emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti može biti određena genetski, djetetov će sveukupni socijalni razvoj ovisiti o tome u kakvoj su interakciji ove osobine s osobinama njegove socijalne i fizičke okoline.

Tablica 3. Čestice EASI upitnika dječjeg temperamenta

ČESTICA	SKALA
Lako se uzbudi	EMOCIONALNOST
Lako zaplače	
Lako se uplaši	
Bezбриžno je i veselo	
Razdražljivo je	
Stalno je u pokretu	AKTIVNOST
Voli ići van i trčati čim se ujutro probudi	
Ne može mirno sjediti duže vrijeme	
Više voli mirnije igre (npr. crtanje, slaganje kocaka) nego aktivne	
Nemirno je za vrijeme obroka i u sličnim situacijama	SOCIJABILNOST
Voli kada je u društvu	
Lako stječe prijatelje	
Sramežljivo je	
Teži samostalnosti	
Radije se igra samo nego s drugima	IMPLUZIVNOST
Sklono je impluzivnosti	
Učenje samokontrole mu je teško	
Lako/brzo postane mu dosadno	
Lako uči oduprijeti se izazovu	
U igri brzo izmjenjuje igračk	

Treći model temperamenta predložila je Mary Rothbart. Ovaj model također ima snažan biološki temelj, smatrajući da temperament odražava urođene razlike u dječjem fiziološkom funkcioniranju. Rothbartova smatra da temperament odražava individualne razlike u dva područja – reaktivnosti i samoregulaciji (Rothbart i Derryberry, 1981; prema Vasta, Marshall, Miller, 2005).

Reaktivnost se odnosi na lakoću i intenzitet dječjih reakcija na podražaje. Uključuje i pozitivno uzbuđenje koje dijete pokazuje (smijanje novoj igrački).

Samoregulacija je djetetova sposobnost da poveća ili umanja svoju reaktivnost. Za tu se sposobnost pretpostavlja da je urođena i da se razlikuje od djeteta do djeteta. Specifična ponašanja koja se koriste u samoregulaciji mijenjaju se tijekom djetetova odrastanja, no temperamentalna crta koja je u podlozi i dalje upravlja djetetovom uspješnosti u ovom zadatku (Rothbart i Posner, 1985; prema Vasta, Marshall, Miller, 2005).

Tablica 4. Sastavnice dječjeg temperamenta u prvoj godini života (Rothbart i suradnici, 2000) (prema Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004)

POZITIVNA REAKTIVNOST

Razina aktivnosti	količina djetetova pokretanja ruku, nogu i tijela
Smijeh i smijanje	čestina izražavanja sreće i užitka
Glasanje i vokalizacija	količina spontanog i reaktivnog glasanja

NEGATIVNA REAKTIVNOST

Nezadovoljstvo zbog	količina nemira, plakanja i iskazivanja nezadovoljstva
Ograničenja	kad mu nisu zadovoljene potrebe
Strašljivost	reakcije nepovjerenja i straha na snažne ili nepoznate podražaje

Sastavnice dječjeg temperamenta u dobi između 2. i 7. godine mnogobrojnije su i one se u znatnoj mjeri približavaju opisu dječje ličnosti. Rothbart i suradnici (2000) definirali su 16 sastavnica temperamenta djeteta predškolske i rane školske dobi, a najvažnije su prikazane u tablici 5.

Tablica 5. Sastavnice dječjeg temperamenta od 2.-7. godine (Rothbart i suradnici, 2000) (prema Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004)

POZITIVNA EMOCIONALNOST	smiješak i smijanje na različite ugodne i zanimljive podražaje, uzbuđenje u očekivanju ugodnih doživljaja, uživanje u ugodnim a pomalo opasnim aktivnostima
NEGATIVNA EMOCIONALNOST	nezadovoljstvo, depresivnost, frustriranost/srdžba u situaciji sprječavanja ili ograničavanja, bojažljivost, neutješivost, strah od moguće opasnosti i boli
SVJESNA KONTRO- LA PONAŠANJA (vladanje sobom)	susprezanje reakcije, planiranje ponašanja, usmjeravanje i održavanje pozornosti na zadatak, perceptivna osjetljivost za slabe i neprimjetljive podražaje

6. ISTRAŽIVANJE

Razvijenost empatije i prosocijalnog ponašanja kod djece predškolske dobi razlikuje se od djeteta do djeteta. Kroz rad su proučene razne definicije empatije i prosocijalnog ponašanja, te modeli koji određuju temperament djeteta. Bit ovog istraživanja je istražiti koliko je kod djece predškolske dobi zapravo razvijena sposobnost osjećaja za druge ljude oko njih i koliko je kod djece razvijena sposobnost da pruže pomoć drugome. Važnost ovog istraživanja je ispitati povezanost između socijalnih vještina i temperamenta.

6.1. CILJEVI I ZADACI

Promatrajući djecu predškolske dobi u njihovoj sobi dječjeg vrtića i bilježeći njihove aktivnosti i ponašanja, važnost ovog istraživanja je ispitati koliko je prisutna i kako se manifestira empatija i prosocijalno ponašanje, te kako temperament utječe na ponašanje djece predškolske dobi za vrijeme njihovih svakodnevnih aktivnosti. Cilj je otkriti da li radionički rad može poticati razvoj empatije i prosocijalnosti kod djece i ispitati povezanost između socijalnih vještina i temperamenta. Na temelju toga razvijaju se sljedeći zadaci.

Prvi zadatak je utvrditi stupanj razvijenosti socijalnih vještina: empatije, prosocijalnosti, suradnje i konflikta kod djece pod pretpostavkom da će djeca tijekom zadanih aktivnosti iskazati empatiju i prosocijalnost prema prijateljima u skupini, te da će surađivati i neće ulaziti u konflikte. Očekivanje je da djeca koja odbijaju pomoći, ne surađuju i ulaze u konflikte, imaju nižu razinu empatije i prosocijalnosti. Drugi zadatak je ispitati povezanost između empatije, prosocijalnosti, suradnje i konflikta pod pretpostavkom da je empatija povezana sa prosocijalnosti, a suradnja sa rješavanjem konflikta.

Treći zadatak je ispitati temperament kod djece s obzirom na njihovo ponašanje u skupini, pod pretpostavkom da će se kod djece za vrijeme igre vidjeti koliko je razvijena socijabilnost, impulzivnost, emocionalnost i aktivnost: S obzirom da je više od 50 posto djece starije predškolske dobi, očekuje se da je dimenzija temperamenta na visokom stupnju razvijenosti.

Četvrti zadatak je ispitati povezanost između temperamenta i socijalnih vještina (empatija, suradnja, konflikt, društvenost) pod pretpostavkom da empatija ima utjecaj na ostale socijalne vještine.

Peti zadatak je potaknuti razvoj temperamenta, empatije i prosocijalnog ponašanja kod djece pod pretpostavkom da će djeca surađivati.

6.2. POSTUPAK

Istraživanje je provedeno grupno, u mješovitoj odgojnoj skupini s 21 djetetom predškolske dobi od tri do šest godina života, od čega je 14 dječaka i 7 djevojčica u prostorima dječjeg vrtića. Istraživanje je provedeno u trajanju od 15 dana po četiri sata dnevno. Podaci su dobiveni prikupljanjem procjena (Andrilović 1998) djece kroz tematski zadane aktivnosti i za vrijeme slobodne igre. Pored toga, odgojiteljicama su dani upitnici za procjenu empatije, prosocijalnog ponašanja i temperamenta koje su ispunile. Procjene su rađene za svako dijete posebno. Istraživanje je provedeno uz usmeni pristanak ravnatelja dječjeg vrtića.

6.3. MJERNI INSTRUMENTI

U ovom istraživanju korišteni su: 1) upitnik empatije i prosocijalnog ponašanja, 2) EASI upitnik dječjeg temperamenta i 3) evidencijska lista.

1) Upitnik empatije i prosocijalnog ponašanja sastavljen je za potrebe ovog istraživanja na predložak upitnika za procjenu socijalnih vještina (Bajsić, 2015.). Odgojitelj ima zadatak procijeniti razvijenost empatije, prosocijalnog ponašanja, suradnje, konflikta i društvenosti kod svakog pojedinog djeteta u odgojnoj skupini. Upitnik se sastoji od 20 pitanja (preferira samostalnu igru, prilazi djetetu koje je tužno, ulazi u konflikte s drugom djecom, dijeli vlastite igračke s drugom djecom...) koja uključuju odgovore od 1 do 4 - 1) nikad, 2) povremeno, 3) često, 4) uvijek.

2) EASI upitnik dječjeg temperamenta (Sindik, Basta-Frljić, 2008.), (EASI Instrument of Child Temperament, Buss i Plomin, 1975; prema Rowe i Plomin,

1977.) prvenstveno je namijenjen procjeni djetetova temperamenta od roditelja. Mjeri četiri kategorije ponašanja (vrste temperamenta): emocionalnost, aktivnost, socijabilnost i impluzivnost. Odgojitelj ima zadatak procijeniti temperament djece u odgojnoj skupini. Upitnik se sastoji od 20 pitanja (lako se uzbuđi, ne može mirno sjediti duže vrijeme, voli kad je u društvu, sramežljivo je....) koja uključuju odgovore od 1 do 5 - 1) nikad, 2) vrlo rijetko, 3) ponekad, 4) često, 5) uvijek.

3) Evidencijska lista sastavljena je za potrebe ovog istraživanja i kroz nju istraživač bilježi stupanj razvijenosti empatije, prosocijalizacije, suradnje i konflikta za svako dijete u skupini. Sastoji se od 6 tvrdnji, odnosno pitanja (na nenasilan način rješava sukobe, tješi drugo dijete koje plače, pomaže mlađem od sebe za vrijeme grupne aktivnosti, opaže tuđe emocije i izražava empatiju, izražava svoje emocije kad je drugo dijete u nevolji, reagira kad drugo dijete nije u krivu, brani ga) koja uključuju odgovore od 1 do 5 - 1) nikad, 2) vrlo rijetko, 3) ponekad, 4) često, 5) uvijek.

6.4. REZULTATI I ZAPAŽANJA

Dobiveni rezultati istraživanja prikazani su u četiri dijela koja prate zadatke istraživanja: (1) ispitati stupanj razvijenosti empatije, prosocijalnog ponašanja, suradnje i konflikta, (2) ispitati povezanost između empatije, prosocijalnosti, suradnje i konflikta, (3) ispitati koliko je razvijen temperament kod djece, (4) ispitati povezanost temperamenta s ostalim socijalnim vještinama (empatija, suradnja, konflikt, društvenost), (5) potaknuti razvoj empatije, prosocijalnog ponašanja i temperamenta.

U prvom zadatku ispitan je stupanj razvijenosti empatije, prosocijalnog ponašanja sve djece u skupini koja su sudjelovala u ovom istraživanju. Na osnovi dobivenih rezultata iz procjena odgojitelja formirane su četiri skupine socijalnih vještina: suradnja, empatija, konflikt i društvenost, koje obuhvaćaju svu djecu u skupini. U drugom zadatku ispitana je povezanost između empatije, prosocijalnosti, suradnje i konflikta.

Tablica 6. Procjena odgojitelja za empatiju i prosocijalno ponašanje (učestalosti i postoci)

E M P A T I J A	Prilazi djetetu koje je tužno	F	5	9	2	5
		%	23,8	42,9	9,5	23,8
	Izražava zabrinutost kada vidi životinju u opasnosti	F	4	8	5	4
		%	19,0	38,1	23,8	19,0
	Započinje razgovor s djetetom koje plače	F	8	8	2	3
		%	38,1	38,1	9,5	14,3
	Pokazuje emocije pred drugom djecom	F	1	6	4	10
		%	4,8	28,6	19,0	47,6
Izražava zabrinutost kada vidi drugo dijete u opasnosti	F	4	7	6	4	
	%	19,0	33,3	28,6	19,0	
Teško prihvaća kada ne može dobiti ono što želi	F	4	0	9	8	
	%	19,0	0	42,9	38,1	
D R U Š T V E N O S T	Preferira samostalnu igru	F	11	10	0	0
		%	52,4	47,6	0	0
	Preferira igru u skupini vršnjaka	F	0	0	7	14
		%	0	0	33,3	66,7
	Povlači se u osamu kada je nesretno	F	5	12	3	1
		%	23,8	57,1	14,3	4,8
Daje i prihvaća komplimente	F	4	8	5	4	
	%	19,0	38,1	23,8	19,0	
S U R A D N J A	Pažljivo sluša dok drugi govori	F	0	4	10	7
		%	0	19,0	47,6	33,3
	Aktivno surađuje u aktivnostima s drugom djecom	F	0	3	5	13
		%	0	14,3	23,8	61,9
	Traži pomoć od odraslih	F	0	4	4	13
		%	0	19,0	19,0	61,9
	Traži pomoć od druge djece	F	0	3	7	11
		%	0	14,3	33,3	52,4
	Dijeli vlastite igračke s drugom djecom	F	0	2	9	10
		%	0	9,5	42,9	47,6
Samostalno nudi pomoć	F	5	8	3	5	
	%	23,8	38,1	14,3	23,8	
Poštuje pravila igre	F	0	4	9	8	
	%	0	19,0	42,9	38,1	
R K O N S F A L I K N J T E A	Ulazi u konflikte s drugom djecom	F	10	7	3	1
		%	47,6	33,3	14,3	4,8
	Pokušava umiriti konfliktnu situaciju među vršnjacima	F	9	6	2	4
		%	42,9	28,6	9,5	19,0
	Ispriča se kada je u krivu	F	2	6	9	4
		%	9,5	28,6	42,9	19,0

Rezultati u tablici 6 prikazuju učestalost i postotke ponašanja djece dobivene procjenom odgojitelja kroz 20 različitih tvrdnji koje su podijeljene u 4 skupine (empatija, društvenost, suradnja, konflikt). Analizom rezultata utvrđeno je da je kod djece u skupini pozitivno razvijena društvenost, čak njih 100 % uvijek i često preferira igru u skupini vršnjaka i 100% djece nikad se ne igra samostalno, njih 85,7% uvijek i često aktivno surađuje u aktivnostima s drugom djecom, 80,9% djece uvijek i često traži pomoć od odraslih, a 85,7% traži pomoć od druge djece te 80,9% psoto uvijek i često sluša dok drugi govori. Njih 80,9% međusobno nikad ili povremeno ne ulaze u konflikte i 61,9% djece se uvijek i često ispriča kad je u krivu, što nadopunjuje pozitivnu sliku društvenosti i suradnje u skupni. Empatija kao jedna od socijalnih vještina nije u potpunosti razvijena kod sve djece jednako. Dok 52,3% nikad ili povremeno izražava zabrinutost kad vidi drugo dijete u opasnosti, njih 47,6% uvijek i često izražava zabrinutost kad vidi drugo dijete u opasnosti, čak 76,2% djece nikad ili povremeno ne započinje razgovor s djetetom koje plače, a 66,7% djece nikad ili povremeno ne prilazi djetetu koje je tužno. Iz dobivenih rezultata dolazi se do zaključka da su suradnja, konflikt i društvenost pozitivno razvijeni, dok empatija nije u potpunosti razvijena.

Iz tablice 6, također se može vidjeti povezanost između socijalnih vještina. Suradnja je pozitivno razvijena kod većine djece što je pozitivno povezano sa rješavanjem konflikta u skupini. Empatija nije u potpunosti razvijena što negativno utječe na prosocijalno ponašanje kod djece.

Iz dobivenih rezultata nije u potpunosti potvrđena hipoteza da je kod djece razvijena empatija i prosocijalno ponašanje. Pretpostavka da će djeca surađivati i rješavati konflikte je potvrđena iz rezultata koji su dobiveni u tablici 6.

U trećem zadatku ispitane su vrste temperamenta prema procjeni odgojitelja. Izdvojene su četiri kategorije ponašanja djece (emocionalnost, aktivnost, socijabilnost, impulzivnost), prema kojima će se odrediti koja je kategorija ponašanja najučestalija.

Tablica 7. Procjena odgojitelja za dimenziju temperamenta (učestalost i postoci)

			NIKAD	VRLO RIJETKO	PONEKAD	ČESTO	UVIJEK
EMOCIONALNOST	Lako se uzbuđi	F	1	5	8	6	1
		%	4,8	23,8	38,1	28,6	4,8
	Lako zaplače	F	3	11	3	4	0
		%	14,3	52,4	14,3	19,0	0
	Lako se uplaši	F	9	8	4	0	0
		%	42,9	38,1	19,0	0	0
Bezbrizno je i veselo	F	0	0	0	6	15	
	%	0	0	0	28,6	71,4	
Razdražljivo je	F	10	6	4	0	1	
	%	47,6	28,6	19,0	0	4,8	
AKTIVNOST	Stalno je u pokretu	F	0	2	1	12	6
		%	0	9,5	4,8	57,1	28,6
	Voli ići van i trčati čim se ujutro probudi	F	0	3	5	8	5
		%	0	14,3	23,8	38,1	23,8
	Ne može mirno sjediti duže vrijeme	F	4	10	2	3	2
		%	19,0	47,6	9,5	14,3	9,5
Više voli mirnije igre (npr. crtanje, slaganje kocaka) nego aktivne	F	2	9	4	6	0	
	%	9,5	42,9	19,0	28,6	0	
Nemirno je za vrijeme obroka i u slični situacijama	F	2	5	6	1	7	
	%	9,5	23,8	28,6	4,8	33,3	
SOCIJABILNOST	Voli kada je u društvu	F	0	0	0	3	18
		%	0	0	0	14,3	85,7
	Lako stječe prijatelje	F	0	0	1	7	13
		%	0	0	4,8	33,3	61,9
	Sramežljivo je	F	9	9	1	2	0
		%	42,9	42,9	4,8	9,5	0
Teži samostalnosti	F	1	1	0	9	10	
	%	4,8	4,8	0	42,9	47,6	
Radije se igra samo nego s drugima	F	13	6	1	0	1	
	%	61,9	28,6	4,8	0	4,8	
IMPULZIVNOST	Skloro je impluzivnosti	F	4	7	5	1	4
		%	19,0	33,3	23,8	4,8	19,0
	Učenje samokontrole mu je teško	F	4	9	4	0	4
		%	19,0	42,9	19,0	0	19,0
	Lako/brzo postane mu dosadno	F	3	9	4	2	3
		%	14,3	42,9	19,0	9,5	14,3
Lako uči oduprjeti se izazovu	F	1	3	5	10	2	
	%	4,8	14,3	23,8	47,6	9,5	
U igri brzo izmjenjuje igračke	F	2	14	3	2	0	
	%	9,5	66,7	14,3	9,5	0	

U tablici 7 prikazani su rezultati za dimenziju temperamenta koji su dobiveni iz EASI upitnika prilikom kojeg je mjerena emocionalnost, aktivnost, socijalnost i aktivnost kod djece. Što se tiče dimenzije emocionalnosti, prema procjenama odgojiteljica sva su djeca često ili uvijek bezbrižna i vesela, 81% djece se nikad ili vrlo rijetko lako uplaši, 66,7% nikad ili vrlo rijetko zaplače, dok se 64,7% djece ponekad ili često lako uzbuđi. Što se tiče socijalnosti, djeca su vrlo društvena i čak njih 85,5% nije nikad ili vrlo rijetko sramežljivo. Djeca su vrlo aktivna, čak 85,7% uvijek i često stalno je u pokretu, njih 76,1% nikad, vrlo rijetko i ponekad ne može sjediti mirno duže vrijeme. Što se tiče impulzivnosti, 76,1% djece nikad, vrlo rijetko i ponekad je sklon impulzivnosti, dok je kod 61,9% djece nikad, vrlo rijetko i ponekad učenje samokontrole teško. Iz dobivenih rezultata može se vidjeti da je kod djece aktivnost, impulzivnost, emocionalnost i socijalnost pozitivno razvijena, što nadopunjuje visok stupanj razvoja društvenosti i suradnje kod djece iz rezultata koji su dobiveni u tablici 6. U ovom zadatku je postavljena hipoteza potvrđena.

U četvrtom zadatku ispitana je povezanost između socijalnih vještina i dimenzija temperamenta.

Tablica 8. Matrice korelacije dimenzija temperamenta i socijalnih vještina (suradnja, konflikt, empatija, društvenost)

	TEM. UKP	EMOC. TEM.	AKTI. TEM.	SOC. TEM.	IMPU. TEM.	DRUŠT.	SURAD.	KONFLIKT	EMPATIJA
TEM. UKP.	1	0,920**	0,390	-0,314	0,941**	-0,234	-0,401	0,194	-0,227
EMOC. TEM.		1	0,260	-0,407	0,802**	-0,167	-0,460*	0,208	-0,219
AKTI. TEM.			1	-0,452*	0,194	-0,127	0,301	0,452*	0,290
SOC. TEM.				1	-0,270	0,125	0,052	-0,182	-0,076
IMPU. TEM.					1	-0,258	-0,462*	0,038	-0,319
DRUŠT.						1	0,377	0,279	0,441*
SURAD.							1	0,550**	0,843**
KONFLIKT								1	0,693**
EMPATIJA									1

*p < 0,05

**p < 0,01

Kao što pokazuje tablica 8, postoji značajna povezanost između dimenzija temperamenta i nekih socijalnih vještina. Tako, na primjer, dimenzija aktivnosti pozitivno je povezana s konfliktom, što se također vidi iz rezultata u tablicama 6 i 7, gdje 80,9% djece međusobno nikad ne ulazi u konflikte, a njih čak 85,7% uvijek i stalno je u pokretu. Iz toga proizlazi zaključak da što su djeca aktivnija, efikasnije će rješavati konflikte s vršnjacima. Dimenzije impluzivnosti i emocionalnosti negativno su povezane sa suradnjom, što znači da će djeca koja nisu sklona impulzivnosti bolje surađivati s drugima nego djeca koja su sklonija impulzivnosti. U tablici 7, 67,7% djece se često lako uzbudi, što negativno utječe na suradnju u skupini. Tablica 8, pokazuje značajne povezanosti između dimenzija temperamenta i to pozitivnu povezanost između emocionalnosti i impluzivnosti, a negativnu između aktivnosti i socijabilnosti što znači da će djeca koja su vrlo aktivna i koja se teško zadržavaju na jednom mjestu teže održati drugu djecu u svojoj

okolini. Prema procjenama dobivenih u tablici 7, sva su djeca uvijek bezbrižna i vesela, a njih 71,6% nikad ili vrlo rijetko je sklono impluzivnosti, što nadopunjuje pozitivnu povezanost između emocionalnosti i impulzivnosti. Što se tiče povezanosti između socijalnih vještina, zanimljiva je značajna pozitivna povezanost empatije sa suradnjom, konfliktom i društvenosti, što naglašava važnost empatije u svim socijalnim vještinama. Zatim, vidi se i pozitivna povezanost između suradnje i konflikta. Djeca kod kojih je empatija razvijena, pozitivno rješavaju konflikte, što se također vidi i u tablici 6 gdje njih čak 80,9% nikad međusobno ne ulazi u konflikte, a 85,7% djece uvijek aktivno surađuje u aktivnostima s drugom djecom. Svih 100% djece uvijek preferira igru u skupini vršnjaka, što je ponovni dokaz da je društvenost u potpunosti pozitivno razvijena. Potvrđena je hipoteza da empatija utječe na ostale socijalne vještine.

Peti zadatak je potaknuti razvoj, empatije i prosocijalno ponašanje djece u odgojnoj skupini.

Tablica 9. Evidencijska lista istraživača za procjenu empatije i prosocijalnog ponašanja

	NIKAD	VRLO RIJETKO	PONEKAD	ČESTO	UVIJEK
Na nenasilan način rješava sukobe	0 0	2 9,5	3 14,3	7 33,3	9 42,9
Tješi drugo dijete koje plače	1 4,8	4 19,0	8 38,1	7 33,3	1 4,8
Pomaže mlađem od sebe za vrijeme grupne aktivnosti	2 9,5	7 33,3	5 23,8	5 23,8	2 9,5
Opaža tuđe emocije i izražava empatiju	3 14,3	6 28,6	5 23,8	6 28,6	1 4,8
Izražava svoje emocije kad je drugo dijete u nevolji	7 33,3	2 9,5	9 42,9	3 14,3	0 0
Reagira kad drugo dijete nije u krivu, brani ga	6 28,6	4 19,0	7 33,3	4 19,0	0 0

Iz tablice 9 koja je nastala analizom evidencijske liste istraživača, prikazani rezultati daju konačne rezultate istraživanja. Iz dobivenih rezultata 90,5% djece ponekad, često i uvijek na nenasilan način rješava sukobe što, ako se usporedi s rezultatima dobivenim u tablici 6. gdje 80,9% djece međusobno nikad ili povremeno ne ulazi u konflikte, dolazi do porasta pozitivnih rezultata na dimenziji konflikta. Empatija kao socijalna vještina nakon provedenih aktivnosti dobivenih iz evidencijske liste je u pozitivnom porastu, što se vidi iz usporedbe rezultata dobivenih u tablici 6 gdje 52,3% djece nikad ili povremeno izražava zabrinutost kad vidi drugo dijete u opasnosti, dok u tablici 9, 42,8% djece nikad ili vrlo rijetko izražava svoje emocije kad je drugo dijete u nevolji, što je 9,5% manje u odnosu na rezultate u tablici 6. Iz rezultata u tablici 6, 47,6% djece uvijek i često izražava zabrinutost kad vidi drugo dijete u opasnosti, dok u tablici 9 njih 57,2% često i

ponekad izražava svoje emocije kad je drugo dijete u nevolji, što je 9,6% više nego u tablici 6. Iz rezultata u tablici 9, 71,4% djece ponekad ili često tješi drugo dijete koje plače, dok u tablici 6, 47,6% djece povremeno ili često započinje razgovor s djetetom koje plače. Usporedbom rezultata vidi se pozitivan porast za čak 23,8%. Iz konačnih rezultata nakon usporedbe tablice 6 i tablice 9, dolazi do rezultata da empatija ima pozitivan porast nakon provedenih aktivnosti što potvrđuje postavljenu hipotezu petog zadatka.

7. RASPRAVA

U teorijskom dijelu izdvojeno je nekoliko istraživača koji su sustavnije pokušali objasniti i definirati empatiju, prosocijalno ponašanje i temperament. Pregledom radova istraživača koji su spomenuti u ovom radu može se primjetiti da su se svi složili da se empatija javlja kao reakcija na stanje druge osobe, no koji je uzrok i zašto dolazi do empatije u pojedinim situacijama i dalje nije definirano.

Prvi zadatak je bio ispitati stupanj razvijenosti empatije, prosocijalnog ponašanja, suradnje i konflikta u odgojnoj skupini gdje su dobiveni rezultati ukazali na lošu razvijenost empatije kod djece, pod pretpostavkom da su empatija i prosocijalno ponašanje trebali imati visok stupanj razvijenosti s obzirom na činjenicu da je većina djece predškolske dobi. Razine empatije razvijaju se kroz djetinjstvo svakog djeteta počevši od prve godine života, kad se kao prva razina javlja globalna empatija. U prvoj godini života djeca se ponašaju kao da se ono što se događa drugima zapravo događa njima. Potom se javlja egocentrična empatija nakon prve godine života, odnosno na drugoj razini kognitivnog razvoja, kad dijete počinje shvaćati sebe i druge kao različite fizičke objekte. Kad dijete postaje svjesno da druge osobe imaju vlastite osjećaje, različite od njegovih, tada dolazi do empatije za osjećaje drugih, između druge i treće godine života. Zatim dolazi do empatije za nečije životne uvijete koja se javlja u kasnom djetinjstvu. Tada dijete postaje u potpunosti svjesno da druge osobe doživljavaju i neugodu i zadovoljstvo u širim životnim uvjetima i iskustvima. Rezultati dobiveni u ovom istraživanju, kao procjena odgojitelja za empatiju i prosocijalno ponašanje, ukazuju na nisku razvijenost empatije i prosocijalnog ponašanja u odgojnoj skupini. Prva potvrda je ta da preko 50% djece ne izražava zabrinutost kad vidi drugo dijete u opasnosti. Druga potvrda je da čak 76,2% djece nikad ne prilazi djetetu koje plače. Suradnja i konflikt donose pozitivnu sliku djece u skupini, jer su kod djece suradnja i konflikt u potpunosti razvijeni, veliki postotak djece čak 85,7% aktivno surađuje u aktivnostima s drugom djecom i 80,9% djece ne ulaze u konflikte s drugom djecom u skupini.

Drugi zadatak daje rezultat povezanosti empatije, prosocijalnosti, konflikta i suradnje. Dobiveni rezultati pokazali su nepotpunu razvijenost

empatije što se povezuje sa prosocijalnim ponašanjem. Kako se prosocijalnim ponašanjem smatra svako djelo koje je učinjeno s ciljem ostvarivanja dobrobiti za drugu osobu tada mora biti razvijena i empatija. U skladu s nizom teorija, može se očekivati pozitivna povezanost između empatije i prosocijalnog ponašanja. U poticanju prosocijalnog ponašanja bitnu važnost ima empatija koja kao sposobnost emocionalnog uživanja, razumijevanja osijećaja i stanja druge osobe potiče pojedinca na pomaganje (Špelić i Zuliani, 2011). Rezultati primjene raznih upitnika za mjerenje empatije pokazali su da je empatija uvelike povezana s dragovoljnim pružanjem pomoći drugima.

Treći zadatak daje rezultat o razvijenosti temperamenta putem EASI upitnika gdje su mjerene socijabilnost, impulzivnost, emocionalnost i aktivnost kod djece. Temperament utječe na razvoj emocionalne samoregulacije kod djece i on je specifičan za svako dijete kao sposobnost samokontrole ponašanja. Dobiveni rezultati ukazuju na dobru razvijenost temperamenta u skupini. Posebno se ističe pozitivna razvijenost socijabilnosti i aktivnosti kod djece. Socijabilnost se odnosi na djetetovu potrebu da bude s drugim ljudima, u ovom slučaju s drugom djecom u skupini, dok se aktivnost odnosi na djecu koja su stalno u pokretu, tražeći nekakve živahne aktivnosti. Prva potvrda pozitivne razvijenosti temperamenta u skupini je ta da su djeca vrlo društvena i čak njih 85,5% nikad nije sramežljivo. Djeca su vrlo aktivna, njih čak 85,7% je vrlo aktivno i stalno je u pokretu. Prema dobivenim procjenama, sva su djeca bezbrižna i vesela, što daje pozitivnu sliku emocionalnosti u skupini. Djeca nisu sklona impluzivnosti, njih 76,1% nikad nije impluzivno. Temperament je pozitivno razvijen kod sve djece u skupini. Pretpostavit će se da je u ovom slučaju utjecaj imalo gensko naslijeđe. Teoretičari navode da se djetetova razina emocionalnosti, aktivnosti, impulzivnosti i socijabilnosti može odrediti genetski.

Iz dobivenih rezultata u tablici 8 potvrđuje se postavljena hipoteza da empatija ima značajan utjecaj na ostale socijalne vještine. Nakon što su u trećem zadatku ispitane povezanosti temperamenta s ostalim socijalnim vještinama (empatija, konflikt, suradnja, društvenost), dolazi do rezultata da je empatija važna u svim socijalnim vještinama. Značajno su pozitivne povezanosti empatije sa suradnjom, rješavanjem konflikta i društvenosti. Razvoj empatije pospješuje suradnju među djecom u skupini, pomaže pri

rješavanju konflikta i također utječe na društvenost djece. Suradnja djece u skupini pozitivno potiče i razvoj prosocijalnog ponašanja kod djece. Zanimljivo je da pri prvom zadatku ovog istraživanja dobiveni rezultati nisu bili oduševljavajući, empatija nije bila u potpunosti jednako razvijena kod sve djece, a kako je istraživanje napredovalo tako se javljao i pozitivan porast empatije u skupini, što se također vidi iz dobivenih rezultata istraživača u evidencijskoj listi.

Iz evidencijske liste se vidi pozitivan porast empatije i ostalih socijalnih vještina. Najveći porast vidi se na dimenzijama empatije i prosocijalnog ponašanja. Najveći porast se javlja kod postavljenog pitanja koliko često djeca tješe drugo dijete koje plače, kad u prvom zadatku rezultat nije dao pozitivan postotak djece koja to rade, dok je u evidencijskoj listi zabilježen porast na isto to pitanje od čak 23,8%, što uvelike utječe i na pozitivan porast prosocijalnog ponašanja u skupini. Nakon provedenog istraživanja, zaključuje se da je ovo istraživanje utjecalo na pozitivan porast empatije i prosocijalnog ponašanja djece u odgojnoj skupini. Već iz prvog zadatka vidi se da su kod djece pozitivno razvijeni društvenost, suradnja i rješavanje konflikta. Kako je istraživanje odmicalo prema kraju, tako se vidio i napredak djece u skupini, što je potvrđeno rezultatima dobivenim u zadnjem zadatku iz evidencijske liste istraživača. Svi ovi krajnji rezultati ukazuju da je istraživanje pozitivno utjecalo na odgojnu skupinu i, na kraju, rezultati daju zadovoljavajuću sliku o skupini u kojoj su ispitane dimenzije empatije, prosocijalnog ponašanja, temperamenta i ostalih socijalnih vještina.

Sva dobivena zapažanja daju pravo na zaključak da je bitno kod djeteta poticati pozitivan razvoj socijalnih vještina, počevši od roditelja i obitelji koja okružuje dijete, pa do odgojiteljica u skupinama s kojima dijete provodi velik dio dana. Dijete treba poticati na dijeljenje s drugima, pomoć drugima, suradnju i ostale bitne vještine koje su dio svakodnevnog života.

8. ZAKLJUČAK

Iz dobivenih rezultata može se zaključiti da djeca u odgojnoj skupini nisu u potpunosti razvila empatiju i prosocijalno ponašanje s obzirom na dob, što je prikazano u rezultatima dobivenim iz procjene odgojitelja za empatiju i prosocijalno ponašanje kroz učestalosti i postotke. Empatija se razvija postupno tijekom djetinjstva i vjeruje se da je rezultat usljednih procesa i socijalizacije. Odnosi se na svjestan pokušaj razumijevanja tuđih emocija bile one pozitivne ili negativne. Prosocijalno ponašanje uključuje djeljenje s drugima, suradnju i pomaganje. Čak i sasvim mala djeca mogu pokazivati neke od oblika prosocijalnog ponašanja. Kako dijete raste tako raste i učestalost prosocijalnog ponašanja. Među mlađom i starijom djecom se javljaju velike razlike u djeljenju s drugima i pomaganju. No, starija djeca su svakako sposobnija za suradnju od mlađe.

Kroz procjenu odgojitelja, dimenzija temperamenta je razvijena kod sve djece kad su se mjerile dimenzije emocionalnosti, aktivnosti, socijabilnosti i impluzivnosti kod djece, što daje pozitivnu sliku djece u skupini. U analizi o povezanosti temperamenta i ostalih socijalnih vještina (empatije, suradnje, konflikta, društvenosti) značajnu ulogu ima empatija, pa se bilježi značajna pozitivna povezanost empatije sa suradnjom, konfliktom i društvenosti. Temperament kao jedan od načina emocionalnog doživljavanja i regiranja djeteta u određenom trenutku određuje razvojne uvjete i razvojni put svakog djeteta i zbog toga je važno poznavati djetetov temperament kako bi pridonijeli boljem odgoju djeteta. U krajnjoj evidencijskoj listi bilježi se značajan pozitivan porast empatije i prosocijalnog ponašanja kod djece u skupini nakon provedenog istraživanja

9. LITERATURA

1. ANDRILOVIĆ, V. (1998). *Metode i tehnike istraživanja u psihologiji odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga
2. BERK, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
3. FLATTER, C., ROSS, K. and D. Ed. (2012) *Empathy in children aged two to six*. Dostupno na:
<http://www.sesamestreet.org/parents/topics/getalong/getalong01>
(10.siječanj.2015)
4. KATZ, L.G., MCCLELLAN, D.E. (1999). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa
5. KERESTEŠ, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap
6. Kodeks etike psihološke djelatnosti (NN 13/05). Dostupno na:
<http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (17.svibanj.2015)
7. LEVKOV, LJ. (1985). *Ekološka dječja psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
8. OATLEY, K., JENKINS, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
9. PLAZONIĆ-FABIAN,, A. (2008). *Empatija kod djece*. Dostupno na:
http://www.skole.hr/roditelji/savjeti?news_id=1836 (5.siječnja.2015)
10. RABOTEG-ŠARIĆ, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea
11. ROBERTS, W., STRAYER, J., (1996) *Empathy, emotional-Expressiveness and prosocial behavior*. Child development, 67, str.449-470. Dostupno na: <http://faculty.tru.ca/wlroberts/prosocial.pdf> (17.veljače.2015)
12. SACK, D. (2012). Nurturing empathy in children. Dostupno na.:
http://www.huffingtonpost.com/davidsackmd/empathy_b_1658984.html
(20.veljače.2015)
13. SINDIK, J., BASTA-FRLJIĆ, R. (2008). *Povezanost karakteristika temperamenta i spremnosti djece za školu*. Magistra Ladertina 3(3), str. 147-169.

14. STARC, B., i sur. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
15. ŠPELIĆ, A., ZULIANI, Đ. (2011). Uloga empatije u socijalizaciji djece s teškoćama u razrednim sredinama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47, 98-108
16. ŠPELIĆ, A., ZULIANI, Đ., MILOŠEVIĆ, I. (2013). Prosocijalnost i empatija u kontekstu integracijskih razreda. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49, 135-150
17. ŠPELIĆ, A., ZULIANI, Đ. (2013). Uloga prosocijalnosti, empatije i sociometrijskog statusa učenika tipičnog razvoja socijalizaciji učenika s teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49, 100-114
18. VASTA, R., HAITH, M.M, MILLER, S.A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap

SAŽETAK

Dimenzije empatije, prosocijalnosti i temperamenta prisutne su u dječjem odrastanju i bitan su dio života svakog djeteta. Cilj je ovog istraživanja bio ispitati (1) stupanj razvijenosti empatije, prosocijalnog ponašanja, konflikta i suradnje, (2) povezanost empatije, prosocijalnog ponašanja, konflikta i suradnje (3) koliko je razvijen temperament kod djece, (4) povezanost temperamenta s ostalim socijalnim vještinama (empatija, suradnja, konflikt, društvenost) i (5) potaknuti razvoj empatije, prosocijalnog ponašanja i temperamenta.

U istraživanje su bila uključena djeca iz dječjeg vrtića, odgojne skupine predškolske dobi. Ukupni uzorak sačinjavaju sva djeca u odgojnoj skupini u dobi između 3 i 6 godina.

Dobiveni rezultati ukazali su da u samom početku istraživanja kod djece u skupini nije u potpunosti bila razvijena empatija i prosocijalno ponašanje, no kroz istraživanje se pokušalo potaknuti razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja, pa je u krajnjem zadatku donijelo pozitivan porast empatije i prosocijalnog ponašanja, što je dalo pozitivnu sliku djece u skupini.

Prema procjeni odgojitelja, temperament je u potpunosti razvijen kod sve djece u skupini i pozitivno su razvijeni emocionalnost, društvenost, aktivnost i socijabilnost.

Empatija ima značajnu ulogu u razvoju socijalnih vještina.

Ključne riječi: djeca u odgojnoj skupini, empatija, prosocijalno ponašanje, temperament

SUMMARY

The dimensions of empathy, prosocial behavior and temperament are present and an extremely important part in the life of every child. The goal of this research was to question (1) the degree in which empathy, prosocial behavior, conflict and co-operation are developed, (2) the connection between empathy, prosocial behavior, conflict and co-operatin, (3) to which extent is temperament present and developed in children, (4) the connection between temperament and other social skills (empathy, co-operation, conflict and sociability) and (5) to stimulate the development of empathy, prosocial behavior and temperament.

Kindergarten children, the educational groups of pre-school age, were involved in the research. The total sample is composed of all the children in the educational group between the ages of 3 and 6 years old.

The results of the research showed progress - in the very beginning of the research, children within the group did not show completely developed empathy skills and prosocial behavior, however, the research also tried to stimulate the development of those skills and behaviors. The last assignment provided results of positive growth in empathy and prosocial behavior, which also gave a positive image of the children within the group.

Key words: kindergarten children, empathy, prosocial behavior, temperament

